

مەزراڤدا سۆسپۇلۇزىيا زانىنى درۇمانا (عەشق و ئەوین ژمىزى بووین)

يا (محسن قۇچان)يدا

نەپە مەھد صالح عزالەين، پشکا زماڭ كوردى، كۇلۇزا پەرودەدا بىيات، زانكوي دھوك، دھوك، ھەريئا كوردستانى – عىراق

عبدالرحمن عبدالغفور حسن شىكالى، پشکا زماڭ كوردى، كۇلۇزا زمان، زانكوي نەوروز، دھوك، ھەريئا كوردستانى – عىراق

كورتىيا فەكۇلىتى

رۇمان، ەك ژانرەكى پەخشانى كۆمەك زانبارىن جودا جودا دكوكا خۇ دا ھەلەگىت. ھەروھە پەيوەندىيەك مۆك ب زانستىن مينا سۆسپۇلۇزىيا زانىنقە ھەيە؛ چونكە دىيەتە ژىدەرەكى گىنگ ژ بۇ فەكۇلەرىن د ئەفى يوارىدا كاردەكن. لەورا، سۆسپۇلۇزىيا زانىنى ەكۇ پشكەك گىنگ ژ زانستى جفاكانسىن، بايەخ و گىنگىيەك مەزن ددەتە فەكۇلىتىن ل سەر رۇمانىن مېزووى و كەلتورى ... ھتە. ب كۆتەكە دى، ھەر زانىن و زانبارىيەك كىزداي (زمان، كەلتور، ئايىن، سىياسەت، ئايدۇلۇزىيا، دابونەرىت) ئەوین ل ئەوى سەردەمى و سەردەمىن كەفن ژى دا بەرەلەف پىتە و بايەخى پىددەت. ئەفجا زانىن و زانبارىن جفاكى د رۇمانىدا، ب شىئو و رىكىن جودا و جىواز كارتىكرن و باندۇرا خۇ ل سەر باگراوند و تېھزىنا شىسكاران ب كشتى و رۇمانشېناس ب تايەق دكەت. ھەزى كۆتەن يە، سۆسپۇلۇزىيا زانىنى، دناف ئەدەبىياتىدا مينا رەھەند و جىياق، ب شىئو يەكە بەرفەرە و كشتىكر، كشت بىاف و مەوداين زماڭ و كەلتورى شىايە جىي خۇ دناف ژانرى رۇمانى و دونىيا شىساندىدا بكت، بىتە ئىك ژ ژىدەر و سەرچاوەين گىنگ ژ بۇ رەفشتىن نوى و ھەفچەرخ. ژ بەر ئەفى چەندى ژى، شىسكار (محسن قۇچان)، د ئەفى رۇمانا خۇ دا، شىايە ئەوان رەھەند و مەوداين مەعرىفى و ئەپستۇلۇزى ب شىئو يەكە ئەدەبى و ئىستاتىكاى پىشكىشى ەركىر رۇمانى بكت. چونكە ئەدەب ب كشتى و رۇمان ب تايەق، بەرھەمى ئەوى زانىنى و ئەوان زانبارىيە ئەوین ل ددەف شىسكارى ھەين، لەورا شىسكارى ئەفى رۇمانى ژى ب رىكا فەكۇلەرىن و وىتەكرنى، شىايە ئەوان زانبارىن دىروكى، ئايدۇلۇزى، جفاكى، ئايىنى، دابونەرىتەن بۇ ەركىر ديار و بەرجەستە بكت. **پەقەن سەرەكى:** رۇمان، سۆسپۇلۇزىيا زانىنى، ئەپستۇلۇزىيا، عەشق و ئەوین ژمىزى بووین، محسن قۇچان.

1. پىشەكى

سۆسپۇلۇزىيا زانىنى ەك ئىك ژ جومگەيىن سەرەكى يىن ئافاكرنا رۇمانى دھىتە نىاسىن، رۇمان ەك ژانرەكى بەرفەرە كشتىكر كۇ شىساندايە چەندىن ژانرىن دى دناف خۇدا ب ھەلىنىت، گىنگە دكوكا خۇ دا ھەلگىر چەندىن پەيام و زانبارىان بىت ب پشەبەستىن ل سەر سۆسپۇلۇزىيا زانىنى و ئەپستۇلۇزىيائى. ژ سىتوینىن سەرەكى يىن ئەفى زانستى دناف ئەفى فەكۇلىتى و ئەو رۇمانا مە ب نموونە ەركىر (كەلتور، ئايىن، ئايدۇلۇزىيا و زمان)ە.

نافىنىشان فەكۇلىتى:

ئەف فەكۇلىتە ل ژىر نافىنىشانى "مەزراڤدا سۆسپۇلۇزىيا زانىنى درۇمانا عەشق و ئەوین ژمىزى بووین يا (محسن قۇچان)يدا"، ھاتىيە شىساندىن.

ئەگەرىن ھەلباردا فەكۇلىتى:

ژ ئەوان ئەگەرىن ئەم پالداين ئەفى فەكۇلىتى بىقىسىن، كىمبوننا فەكۇلىتىن ل دۇر سۆسپۇلۇزىيا زانىنى د رەخنا ئەدەبى كوردى دا. چاوانىيا بكارىنان ئەوى دناف رۇمانىدا، ھەروھە گىنگىيە ئەفان زانبارى و پىزىنىن جفاكى ەك رېرەوا كشتى يا دروستبوننا تىكەستى ئەدەبى و ب چ رىك باندۇرى ل سەر ب رىقەچونا روودانان دكەت، چ مفايەكى دگەھىنە ەركىر رۇمانى. زىدەبارى بەرجەستەكرنا چەند جومگەيەكەن سەرەكى يىن ئەفى زانستى دناف رۇمانا ناڧرىدا. پىرسىار و گىمانا فەكۇلىتى:

فەكۇلىتى دكوكا خۇدا چەندىن پىرسىار و گىمانە ھەلگىرىنە، مينا:

- سۆسپۇلۇزىيا زانىنى چىيە؟ چ رۆلەك دنافاكرنا رۇمانىدا ھەيە؟
- ئەو چ جومگىن سەرەكىنە سۆسپۇلۇزىيا زانىنى ل سەر دھىتە ئافاكرن؟
- كارىگەرى و باندۇرا ئەفى زانستى ل سەر رۇمانى چىيە؟
- محسن قۇچان د ئەفى رۇمانىدا، چاوان شىايە سۆسپۇلۇزىيا زانىنى بەرجەستە بكت.

سور و رىيازا فەكۇلىتى:

ئەف فەكۇلىتى ەك سىنور تەمبا ئىك رۇمان ب ناڧى (عەشق و ئەوین ژمىزى بووین) يا شىسكار (محسن قۇچان)ى ەركىرىيە، زۇرىيە رووداننى ئەوى ل دەسپىكا سالىن چلان ژ سەدى بىستى ھاتىنە روودان. ب رىيازەكە ەسنى شروڧەكارى ھاتىيە پەيرەوكرن؛ چونكە سىروشتى ئەفى زانستى دناف رۇمانىدا دخوازىت ب رىكا ئەنەلايەكرن، رافە و شروڧەكرنى بىتە دياركرن و بەرجەستەكرن.

ئارمانجا فەكۇلىتى:

چەند ئارمانجەك ژ شىساندا ئەفى فەكۇلىتى ھەبووینە:

- بەرجەستەكرنا چاوانىيا بكارىنانا سۆسپۇلۇزىيا زانىنى و ئەپستۇلۇزىيائى و زانبارىن كەلتورى، ئايىنى، ئايدۇلۇزى و زماڭى دناف رۇمانىدا.
- ئاشكرنا رادەين سەرەكەفتن و سەرەكەفتنا ئەفى رۇمانى دپەيرەكرنا ئەفى زانستىدا.

- ۋەك ئۆندەرە
- لىك دەريارە سۆسۈلۈش زانىنى د رەخنا كوردیدا بېتتە بكارئېنان.

گرفت و ئارىشە يا فەكولتى:

ھەندەك گرفتېن ۋەك كىمبونا ئۆندەرە ب زىمانى كوردى ل دۇر ئەفې باھەتى. ھەر دىسان ب زەھمەتى و ئالۇزىيا خۇپاراستىنى و نەكەقتىن ل ژىر سۆز و بېرىن ئاكەكەسى ل دەمى بەرجەستەكرنا جومگىن ئەفې زانستى دناف رۇمانىدا. گرنىكيا دروستىبون دىتەك گشتىگر يا نوى بۇ ئەفې زانستى و چاوانىيا گرىدانى وى ب جىيانگىريا ئەقرو فە.

ئافىرۇكا فەكولتى:

ئەف فەكولتىن ل سەر دوو پىشكان ھاتىيە دابەشكرن. پىشكا ئىكەمىن تايەتە ب چەمەك و دانەنىاسىنا سۆسۈلۈش، ئەپسۇلۇش، سۆسۈلۈش زانىنى و جومگەين سەرەكى بىن ئەوئى. پىشكا دووھەمىن سۆسۈلۈش زانىنى د ژانېن ئەدەبىدا ۋەك تىگەھ، رۇمان و زانىن، مەزىندان سۆسۈلۈش زانىنى دناف رۇمانىدا ۋەك پراكىتىك. زىدەبارى ئەنجام و لىستا ئۆندەرە.

پىشكا ئىككى: جىياتىيا سۆسۈلۈش زانى:

زارافى سۆسۈلۈش (Sociology) ژانېن پىشكانى فە ژ دوو پىشكىن سەرەكى پىشكانىيە ئەوئى (socius) ب و اتايا ھەپىشك يان (socetas) كۇ ب راما نا جفاك دەيت، ھەروەسا ژ (logy) ب راما نا زانست دەيت، (ئەسود: 2015: 253). ئەف زارافە د زىمانى كوردىدا ب و اتايا: زانستى فەكولتىنا جفاكى دەيت، د زىمانى ھەرىپىدا زى ل ھەمبەر زارافى (علم الاجتماع) ھاتىيە بكارئېنان كۇ راما نا (فەكولتىنا ئەوان دىاردايە ئەوئىن گرىدانى ئارىشەين مەروفى، مەرەم ژ ئەفې ژى ئەو سالىخودانا مېتودىيە بۇ رەفتارىن تايەت ب مەروفىقە، ژەر ھندى جفاكانسى ب زانستى مەروفى دەيتە نىاسىن، چۈنكە بزا فەدېتا راسىتىن ئەوان مەروفا دكەت، ئەوئىن دناف دەرگاھىن جفاكىدا). (عبدالنور: 1984: 6). ھەر ژ ئەفې چەندى ئەم دىشىن بېژىن زانستى جفاكانسى ل كۈمەلگەھىن مەروفايەتېن فەكولتى ژالېن چەوانىيا گەشەيا رېكخستى و پروودانان و گوراكارىان. ھەروەسا فەكولتىن ل سەر رۇلى كۈمەلگەھى دناستەكرنا رەفتارىن تاكىن سەر بۈكۈمەلگەھىفە دكەت (مەبەست كۈمەلناسان ناسىن و تىگەپىشتى پىشكانە و گروپ، دامەزراو كۈمەلگەكانە، ۋە دەپانەوى بزان كە خەلئك چۈن لە نىو ئەم پىشكانانەدا ھەلس و كەوت دكەن و كارلىكىان ھەيە. چۈنكە ھەموو ھەلسۈكەتەكانى مەروفا كۈمەلەيتىن). (ئامېدىان، 2013: 444). ژىل ئەفې چەندى ژى زانستى جفاكانسى بزا فە ئەوئى چەندى دكەت بەردەوام ئەوان گوراكارىان بۇقەكولتى كۇ بىشۋەيەكى گشتىگر و تەبابى د سەردەمىن رابردو دا دناف كۈمەلگەھا مەروفايەتېندا پرووداين فەكولتى، مېنا گوراكارىتېن جفاكى كۇ دىشەت د چوارچۇقى ئىنگەھەك جۇگرافى و كۈمەك دىاركىدا ئەفې چەندى ئەنجامبەدەت، واتە گوراكارىن دىنبا و كەلواش جفاكىدا. ب دەپرىنەك دى (كۈمەلناسى ئاكو جفاكانسى زانستەكە فەكولتىن ل دروستىبون و گوراپنا لىق و بزا فەكۈمەلگەھى د دەم و جھەكى جۇگرافى دىاردا). (تقوى: 1342: 8). جفاكانسى مېژووشىسان ل دويف بەرنامە و چوارچۇقەكى داپرۇ بۇ جفاكى خۇ بزا فەكۈمەكرنا زانباران ددەن، ئەو زانبارىن كۇ ب دەست وى كەفتىن ژ خەللى و گەروكان و مېنا غوونەك پراكىكىي و بەلگەنامەنى ئەفې پىسى شروفا دكەن. لەورا ھەندەك جارن ئەف زانبارى گرۇفە ژ بابەتېن مەروفايەتېن و مېژووى و كەلتور...ھەند وەردىكرن، ۋەكۇ ئۆندەرە جۇراوچۇر سەردەمىن ل گەلما بىكەن. ژەر كۇ ھەندەك جارن جفاكانسى ۋەكۇ ئەدىب و شىسەرەن ئەوان بەلگەنامان و پروودانان بەرۇفاژى دۇرھىننى وى جفاكى مېنا بابەتەكى ئەدەبى كا چاوان گوراكارىن و كىمكرن و زىدەكرن تىدا دەيتەكرن رەفتارى ل گەل بىكەن.

1. ئەپسۇلۇش زانى:

سەبارەت بابەتى ئەپسۇلۇش زانى، بابەتەكى گەلەكى بەررەھە، لەورا دى ھەولەدىن ب كورنى و ل دويف پىشكانىيە فەكولتىن ل سەر براووستىن، ئەف زانستە ژ دوو كەرتان پىشكەيت (ئەپسۇم) ب و اتايا زانىن دەيت، لۇژا زى ب راما نا (زانست) دەيت. واتە ھەردو ۋەك پەيغەكالىكىدايە دىتە (زانستى زانىنان). (ئەم زاروۋە لە دوو وشەيى يۇنانى پىشكەيت Episteme واتە زانست يان مەرىفە و logy يان logos واتە تېۋر، يان زانست، ھەردو وشە بە سەر يەكەوۋە: واتە تېۋرى زانست يان تېۋرى مەرىفە يان زانستى زانست، ھەر ۋەك ئاشكاراشە وشەي (مەرىفە) وشەيەكى ھەرىپە كە بە ماناى (ادراك) يىش دىت ۋە (ادراك) لە زىمانى كوردىدا بەماناى (زانىن) يان (زانبارى)، (ھەست پى كرىن)، (تىگەپىشتىن) ھەروەھا (مەرىفە) بە ماناى (زانست) يىش دىت). (ئەسود، 2015: 63 – 64). د زىمانى ئىنگلىزىدا ژىل پەيغە (Epistemology) دەستەۋازىيا (Theory of knowledge) ژى ھاتىيە بكارھىنان. (زەند، 2011: 9). زانست يان زانبارى ژى دابەشەيى دوو تىشتان دىن ئەوئى زانستىن سەروشتى (خۇزا) و زانستىن مەروفايەتى. لەورا ب كورنى دىشېن بېژىن (ئەپسۇلۇش فەكولتىن ل سەر زانستان دكەت). (سالىح، 2016: 35). ئاكو ئەپسۇلۇش ل دۇر جىياتىيا مەرىفە و چەوانىيا سەرھەلدا وى فەكولتى. فەكولەرەك دېتېزى "ئەپسۇلۇش لە سەرەو چاودېزى زانستەكانى تر دكەت ئەپسۇلۇش يەك ھەيە تايەتە ب زانستە سورشتىيەكان و ئەوئى دىكەش ھەيە تايەتە ل چۈنەيتى و چىتەتە كۈمەلگەكان دەكولتېتە". (زەند، 2011: 12). ئەفجا زانىن ۋەك دىارەيەك جفاكى دكەپتە بەرچاڭ؛ چۈنكە ئەوان ھەمى تىگەھىشتىن بەرەلەف بىن ل سەر تاكىن كۈمەلگەھى ھاتىنە سەپاندىن فەدگرىت. ژەر ھندى زانىن بىرېتە ژ بزا فەزركرى دناقبەر ئىنگەھا جفاكى و ھوندرى مەروفا د ئەوئى جفاكىدا). (مىصطفى، 2017: 94). ئاكو دىشېن بېژىن زانىن يان مەرىفەيا جفاكى بەرھەمى چالاكىيا كۈمەلگەھا مەروفا، ژەر ھندى ب ھېچ رەنگەكى ئەم مەرىفە ل دەرھەي جفاكى مەروفا ناھىتە بەھسكرن، ل گەل ئەفې چەندى ژى خويا دىت كۇ ئەف زانستە - ئەپسۇلۇش - نەشەت خۇ ۋەك مەرىفەكا ئايدىۋولۇش بەرەلەف يان مەرىفەكا ئاساى جفاكى بېتتە پىشكەھلىكرن؛ چۈنكە ۋەك راسىتەدەرەكە ئامادەيە و يا سەپاندىن. ل دوماھىن دىشېن بېژىن ئەپسۇلۇش زانستەكى خۇدى و گىشتىيە، واتە خۇدىيە ئاكو پەيوەندى دناقبەر خۇد و جىيانا دەرەكى دا ھەيە. گىشتى مەرەم پى دىتتە ئۆندەرەكى گىشتىگر بۇ فەكرتە ھەمى جۇرىن زانىنان مېنا (ئان، كەلتور، زانست و فەلسەفە ... ھەند). ب دەپرىنەك دى مەرىفەكا خۇدى پەرسەكا تايەتتە كۇ ژالېن (خۇد) مەروفا ب رىكا ھەستىن خۇ ل گەل جىيانا دەرەكىدا دىنە يەك. واتە (ل دويف كۈشەيتىرنا مەرىفە تىگەھىشتە ھەستەن جىيانەك مەرىفە يە ل دەرھەي ھۇشيارى، كۇ بىرەك ھەستىن دىت و بىيىن و تامكرن و گولەبىبون و بىيەكرنى يە). (على، 2012: 25).

ئەفجا ئەف زانىنا ھەستىيەكى ئەوا بەرى تۈكە مە ئامازە بىنداي، راسەتەخۇيە ژ مەروفاكى بۇ مەروفاكى دى جىاۋازە. لەورا ھەر مەروفاك ل گور دىتتا خۇ زانىن دگەھىنىت و شروفاكرنى

دەدەت.

2. سۆسۈلۈش زائىنى:

زانىن ئېك ئىك ئەوان بايەتەن فرە رەھەندە كۆپىنچە سۆسۈلۈش دىنەت كۆمەك پۇلىنىكىن جودا بۇ ھەر دىاردەيەكى دى جىقكى دا بىكەت. ئانكو شۇقەكرنا ھەر جۈرە زاننەكى دىنەت سەدەمى بىجەشتىن نەركان ھەر ھەسا دىنەت ئالېن پراكتىكەنى بى سەرەكى دى جىقكاسىنى دا. ب دەرپىنەكا دى (سۆشۈش يىلىقۇلۇش لىكۇلىنەنە ۋە پىرسىرى فەلسەفە سەبارەت بەۋەى بە كۆمەلى بون ۋ كۆمەلگە چ پەيۋەندى ۋ كارىكەيەكان ھەيە ۋ لە سەر (زانىن) بە گىشتى ۋ لە سەر بىركەندەمى تاك بە تايەتە. (مانى، 2018: 137). ئەم دىشتىن بىزىن ئەقە كالكا سۆسۈلۈش مەغرىفە. ئەر ھەندى جىقكاسى ل سەر ئەقان بىنەمايەن ھاتىيە ئافاكرن كۆ جىقك كرىيە سەروكانىيا زانستى ۋ راستىدەريان. ھەرۋەسا ئۇ ئەقى دىتەن بونورى جىقكاس چارسەرىيا كىشە ۋ ئالۇزىن جىقكى بىن تاكان زى بىندەكت. ئانكو (ئېك ئىك سالىۋەت ۋ سىپا بىن جىقكاس مەغرىفە ئەو كۆمەلەيەتەكرنا گۇقەبىن فەلسەفى بىن راستى ۋ دروستىن وى يە). (مەدى، 2007: 57). ل ئەقەردا رۇل ۋ ئەركى سۆسۈلۈش ئەستەمۇلۇزى دىنەت چەوانىيا تىكەھشتەن ئەوان دۇخ ۋ رەۋىشتىن بىكەك گىندى ل كەل ئەوان دىنەت فەلسەفى بىن سەرەكى، ئەۋىن سىستەمىن زاننىن دروستىكرىن، ئەرەك (جىقكاس كارى وى كرىكەندە ب ئەۋان ھەمى شىۋاز ۋ جۈزى زاننىن، بىن كۆ دىنەل ئىر چارچۇقە ۋ قالى پەيۋەندىيا مۇقايەتى ۋ شىۋەنى وى جىقكى تىندا دروستىۋى. كەۋاتە دوۋارە جىقكاس دىنەت بىزاقىن خۇ ھەمىيان دىكەتە دى خەمەتە ئەقى چەندىدا ۋ ھەۋلى دىدەت شۇقەكرنا ئەۋان ئالىيان بىكەت مېنا بىرۋىچۈۋ ۋ دابونەرىت، ھۇسان ھىدى ھىدى دىنەت ل سەر قەۋلىن سىستەم ۋ بىكەكەتا جىقكى ئالۇز ۋ كۇھارى مېنا دەۋلەت ۋ خىزان ۋ چالاكى ۋ بىزاقىن ئابورى ۋ ئايىنى ۋ شىۋازى دەستەلا. (سەمە، 2006: 12). ئەقە ھەمى شىۋاز ۋ سالىۋەت ۋ سىپا بىن سەرەكىن ئەستەمۇلۇزىيەنە دى جىقكاسىنى دا كۆپىنچە ئەقان سالىۋەت سىستەمى راست ۋ سەۋىتى ھەيەت. ئانكو سۆسۈلۈش زاننىن ۋەك زانستەكى ھەمەجۈر ۋ فرە رەھەندە بىزاقىن دىكەت، ل قەدىتى ۋ سالىۋەت ۋ قەۋلىن دى ھەكۇلىن ئايىن ل دى جىقكاس ب تايەتە جىقكىن مەزىن ۋ خودان مېرەتەكى دەۋلەتە بىت. ئەر ھەندى زى ھەمى زاننەك دى بىكەك ۋ قەدەك جىقكىدا گەشى دىكەت ۋ ب نەمى دىنەت. چۈنكە (ئارمابجا گىشتى يا جىقكاسىنى قەۋلىن گۇۋىن مۇقايەتى ۋ شىۋەنى سەردەرىكنا ۋان ۋ ھىنى ۋان ۋ چەۋانىيا بىكەكەتا ۋانە. ھەرۋەسا ئەۋان تايەتەندىن ھەقىشك ئەۋىن ئەقان گۇۋان بىكەك كۆمەكەن). (بىنەم، 1348: 4). ب ئەقى چەندى دىار دىت زى كۆ زاننىا ئانكو مەغرىفە ھەر جىقكەكى زى دىا جىساۋە، لەۋرا پامانا ئەقى چەندى ئەۋە زاننى ۋ مەغرىفا جىقكى زىكۇۋىيا كۆمەكەكەن دىاركى ھەلگرا سىپا ۋ تايەتەندى ۋ مۇركا ئەۋى جىقكى يە. ئەر ھەندى نايىت زاننەك تاك بۇ ھەمى جىقكاس ھەيەت يان ل سەر بىتە سەپاندن. چۈنكە مەغرىفا جىقكى دى ئەندازە بىن جۇراۋجۇردا ۋ فرە رەھەندىن دا ۋەرائى ۋ دۇماندىن دىكەت.

1.2. جۈمەكە بىن سۆسۈلۈش زاننى:

1.1.2. كىتور (رەۋىشەنەرى ۋ سىستەمى ئايىن):

ئەق تىكەكە گەلەكى بەرۋەھە ۋ چەندىن رەھەندە ۋ تەۋەرىن ھەركار بىخۇفە دىكەت مېنا زىمان، دابونەرىت، بىرۋىۋەر، زانستىن جۇراۋجۇر، كارزاقى، بەھەر، بۇھايىن مۇقى بىن جۇراۋجۇر. (ئەق چەمەكە ئامازەيە بۇ شىۋازى زىانا تاكان ۋ چاۋانىيا رەفەتارىن ئەۋان ل كەل ئەقان رەھەندىن مۇقايەتى مېنا زىمان ۋ دابونەرىت ۋ بۇھايىن مۇقايەتى، زانستىن قەشارقى...ھەند). (ھەمەۋەند، 2019: 49). ۋاتە كەلتۇر دىكەت خال ۋ ئاستىدا نەھىتە دىت، بەلكو بىرەك فرە رەھەندىيا خۇ، دىشەت بىتە خۇدەكە تەمەم ۋ راستىدە بۇ ۋىنەكرن ۋ پاراستىنا سىستەمى زىانا تاكىن جىقكاس. لەۋرا زى كىتور مېنا رىياز ۋ رىرەۋى زىانا كۆمەكەكەن، ئانكو زىانا تاكان دى جىقكەكى دىاركرىدا دىارزىت ۋ دىدەتە ناسىن زى. ۋاتە (ئەۋ گىشتەكرنا زاننى، بىرۋىۋەر، سىنج، سەردەرى، ياسا، نەرىت ۋ رەۋىشتەن بىخۇفە دىكەت. ب دەرپىنەكا دى كىتور بىردانەك نەمرا كۆمەكەكەيە). (ئەمەد، 2011: 276). ئۇ ئايىنەكى دىشە جىقكاسەك دىزىت: (كىتور ۋ سۆسۈلۈش زاننىن تەمەكەرىن ھەقى ۋ كۆمەكە چالاكى ۋ بىزاقەن مېنا (ماترىيالى ۋ ئايىدىلىك)، ۋەھا دىنەتە قەۋەتەن بۇ بەرەبىن پاشەۋىزى ۋ بۇنكرنا شىۋى سەردەرىكنا باب ۋ باپىران بول كەل رەۋدان ۋ دىاردىن زىانى بىكەت). (بىركات، 2015: 161). كەۋاتە كەلتور دىنەت چاۋانىيا ھەر زاننەكى بۇ رەۋىشتىن تۆى ۋ داھاقى. ب كۆتەكە دى، كىتور ئەۋان ھەمى جۈمەكىن سەرەكى بىن ھەر جىقكەك ل سەر دىنەت ئافاكرن، ب خۇفە دىكەت. ۋەك ناسنامە ۋ بىنناسىنا ھەر نەتەۋەيەكى دىنەتە ناسىن. كىتور ۋەك بەرى ئايىن دى دانانا جىقك ۋ كۆمەكەكەن دىنەتە بەرەجەستەكرن، تىكەھىن ماترىيالى ۋ ئايىدىلىك كۆكۇ خۇدا ھەلەكرىت. ھەرۋەسا بى كىيان پاراستىنا كۆمەكەكەي ۋ رەھىن ئەۋى، دىرۋك ۋ سەۋىر ۋ بىكەك گىرەدانا تاكان دىنەت زاننىن.

2.1.2. ئايىن – (بىرۋىۋەرىن ئايىن):

ئايىن ۋەك رەھەندەكى سەرەكى سىستەمى جىقكى دىنەتە ناسىن، كرىكىن بايەتەن جىقكى ۋ ھەۋلا بىكەستە تاك ۋ كۆمەكەكەي دىدەت، ئۇ ئايىن ھەر ۋ رەفەتارە، دىسان چارچۇقى شەرەپى ھەردىاردەكە ئىشكەكە رەۋدەندە ل سەر بىنەمايەكى تىرۋەتەسەل زىاننىن ئايىن دىنەتە دارزىن. ئەرەك ئايىن مېنا بەشەكى ئاراستەكار ئۇخىن سەرەكى ۋ كارىكەر ۋ بىكەكەنە دى سىستەمەكرنا زىانا تاكىن جىقكى دا، دىسان بىكەك ۋ بىدقىتايە رۇخى ۋ زاننىن يە بۇ مۇقايە، لەۋرا ئايىن شىانەكە بىز ھەيە بۇ پاكىشانا سەردىجا باۋەرداران ب شىۋەيەكى بىكەستى ۋ مۇك. دەرەنجامدا (ئەم تەۋانەيە كە تەۋاۋى لايەكەتە ھەنەركەن، ئەدەب، رەۋىشت، زىمان، زانستەكان، بە دىرۋىي مۇۋىۋى شارستەنەنى مۇق ۋ بونۇ پەيۋەستەن بە ئايىن ۋ چۈنەقە مامەلەكرەن لەگەلىندا). (مەقدەم، 2010: 33). ئەقە پامانا ئەۋى چەندى دىكەھىتە كۆ دى زۆرەيەكەلەۋاندا مۇركا ئايىن بىشە دىارە. ب بىكە ئايىن پىرانىا رەھەندىن مەغرىفە بىن دى زى بىكەتە ل زى كۆتۇرل ۋ باندۇرا خۇفە. ھەرۋەسا كارتىكرىن ل جىقك ۋ تاكىن وى بىكەت دىمىانا ھىيا ۋ ئىشارەتەن ئايىن بىكەكارىن دى بىشەۋەرىن ۋ گەشەكرنا جىقكىدا بىكەن. ئەر ھەندى زى (بىكەكە ئايىن دىنەت ھەر جىقكەكى دىاركرىدا بى پاراستىيە ۋ خەمەتە تاكان كرىيە دى چاۋانىيا بىشەۋەرىن ئايىن). (مەصفى، 2011، 37). كەۋاتە ئايىن بىكەستەكە گىشتەكرى بۇ پاراستىنا كۆمەكەكەن ۋ تاكىن ئەۋى. ب كۆتەكە دى، ئايىن ئەۋە سىستەمە ئەۋى زىان، رەفەتارىن رۇخى ۋ بىن ماترىيالى بىن جىقكاس رىكەتەنە. بەزدارىن دىنەكەتە ۋ بەھايىن سىنجى ۋ پەرسەن ۋ بىرۋىۋەرەندا دىكەت. تىكەھىن ۋەك زىان، مرن ۋ گەردۋىۋى رۋەن دىكەت. دىنەت زۆرەيە جىقكەندا، ئايىن ب رۇلىن مېنا كىيانى ۋ رۇخى، كۆمەلەيەق، سىنجى ۋ ئاراستەكرى رادىت.

3.1.2. سىياسەت:

سىياسەت ۋەك بىكەكە مەغرىفە ۋ سۆسۈلۈش مەغرىفە دا، يا گىرەدەي رەھەندىن (بەرۋەردەي، ئايىن، رەۋىشەنەرى ۋ ئەدەبى...ھەند). ئانكو سىياسەت ب ئەركى بىشەۋەرى ھەر دەرگا ۋ بىكەۋەكە سىياسى رادىت: چۈنكە ئەق چەندە بەرەمەكى كەلتورەكى سىياسىيە كۆ بىكە سىستەمە ۋ شىۋازى جۇكرانە گىشتى دىنەتە ئەنجامدان. ۋاتە (سىياسەت ۋ كەلتورى سىياسى ئۇ پىرۋەسەن ئالۇز ۋ ئالۇگۇر، ھەرۋەسا بى دوۋ پىرۋەسەن تايەتە بى بىكەكەتە ۋ پۇلىنكرنا ياساين كۆمەكەكە ۋ ناۋچان دىكەن، دىسان ئەۋان دام ۋ دەرگاھىن مېرى زى بىخۇفە دىكەن، ئەۋىن كۆ كارى بۇ گەشەپىندا بىر سىياسى ۋ كىتورى ۋ ھەنەرى ۋ فرە ئايىن ۋ زىمانى دى پەرۋەردەي دىكەن). (عەمەد، 2014: 43). ھەيە بىزىن ل ھەندەك جىقكەندا كەلتورى سىياسى دىنەت كۆپىيا بىكەكە گىشتى ئۇ ئەۋان دابونەرىتەن جىقكاس دا ھەيە ۋ بىكەكارىن دى دانا سىستەمى سىياسى ۋ جۇكرانە مەلەتەندا دىكەت.

د ئەنجامدا خۇيا دىت كۆ كەلتورى سىياسى دىنەت ھەركار دروستەكرنا ئەۋى مەلەك ئەۋى گەلەك بايەخى دىدەت ئەۋان ھەمى بىا ۋ بىرارىن سىياسى. ئەر ھەندى قەۋلەرەك ئەقى چەندى دىار دىكەت ۋ دىزىت: (كەلتورى سىياسى دى ھەر ۋەلەتەكىدا ل جىپان ئەنجامى بەرەلەيى نىنە، بەلكو بەرەمەكى كۆمەكەكە داب ۋ نەرىت ۋ سالىۋەتەن زالى بىن وى جىقكەكە كۆ شىۋارىن

وى دكارىگىريا بېئىز ل سەر دېت و بۇچوونىن سىياسەتمەداران ھېلانىيە. (أحمد، 2015: 37). ئەفجاركەلەك ھۆكۈمەت جىقكى رۇلى خۇ د پىكىنەن و ئەندازەكرنا سىستەمى سىياسىي وى ۋەلاتىدا دگىرىت، چونكە پەيوەندىكە بېئىز دناقېمرا سىستەمى سىياسى و ئالىي كلىتورىن جىقكەلەك ھەيە، ژەر ھندى ژى پىرۇسا ھەلسەنگەندى و پىقانا سىستەمى سىياسى ل سەر ئەفان بىنەمايىن ئاقرى دھىتەكرن. ئايدىيولۇجىيا سىياسى، كۆمەك ھزر و باۋەرەنە كۆ دىد و جىيانىيىننى تاكان و جىقكان بەرجەستە دكەت. سىستەمىن جىقكى رىكىدئىخىت و ئارمانجان دەستىشان دكەت. ئەف سىستەمە ژى ژ جىقكەكى بۇ ئىككى دى دھىتە گۇھارت، ژ ئەنجامى جۇرى ئەوان پەيوەندى و ھزر و باۋەرېن دنافا ھەيە، ئەفە ژلايەكى ئە. ژلايەكى دىشە، ئايدىيولۇجىيا و سىياسەت، پارت و رىكخراوان دروست دكەن و شۆرەشان بەردەكەن، ب تايەت بۇ ئەتەۋەيىن ژىرەست.

4.1.2. زمان – فەرھەنگ زامانى:

زمان بەگەزەكى گىرىكى سەرخانا ھەر ئەتەۋەيەكىيە، ھەروەسا بەشەكى بىنگەھىنە ژ كىتورى مەنەۋى و ئايدىيالى بى ھەر جىقكەكى. ژەر كۆ ئەگەر زمان ئەھىتە پاراستن، كەلتور و مان ژى ناھىتە پاراستن. لەورا ئەگەر زمان ئەبىت جىقكە ژى ناھىتە ئاكارن و دروستىبون. واتە زمان ۋەكۆ تۆخەكى بى ھەر پەھەندەكى جىقكى زمان پىشە ديار ئەبىت زانن و تىگەھشتىن ب ساناهى ب دەست جىقكەكسان و فەكۆلەرىن بوارى زامانىن ژى ئاگەش. ژەر ھندى (ئەگەر زمان ئەبىتە پەھەندى جىقكى، ئەو ھەلگىرى سىفەتى مەغرىشى لەنگ دەبىت و بەتەۋەۋى زانبارى لەبارى كۆمەلگەك بەدى ئاكرىت و ئالوز دەبىت). (ھەمەندە، 2019: 64). واتە زمان ئاستى جىقكى و پە و پىشە و خىزان و سەردەم جۇرى ئەۋى زاننى دەربارى جىقكى ديار دكەت. ئانكۆ ئەگەر بەرىخۇ بەدەنە زامانى ۋەكۆ دياردەكە مەغرىنى و جىقكى (ژ ئالىي دەستەۋازە و رىستەۋ پەف و مەبەستان و چەوانىا بكارھىنانا وان، دى بىيىن زامانى ئەخواندەفانەكى جودايە ژ بى خواندەفانەكى يان زامانى شافەكى جودايە ژى مامۇستايەكى قۇتاجانى، ...ھەند، واتە فاكەتەرى ئەف جوداھى ئەۋە ئاست و پىشە و رەفتار ل گەل زامانى، بىن مەكەچە بۇ دەم و ھەيى وى مۇۋى د جىقكەدايە). (بىركات، 2015: 172). ب دەرپىنەكە دى مۇۋى زامانى خۇ ژ ئەۋى جىقكى تىدا پەرۋەردە بوۋى ۋەردىگىت و ئالۇگۇرېن ل گەل دەۋرەبەران پىدكەت. ژەر ھندى ژى (زمان مۇۋىن و دەۋرەبەران پەفرا دگەھىت و بارى ۋى جىقكى ژى پىشچاۋ دكەت و دۇخى ۋى بى دروۋى و پەۋشەنېر و ھزرى دەتە نىاسىن). (Mouto, 1997: 25). ل دومەھىن دىشېن بىيىن بارى جىقكى بى ھەر ئاگە كەسەكى ۋەكەف نىنە و جودايە. ژەر ھندى يا رەۋا نىنە زامانى تاكان ديارى ئاخىنى دا ۋەكەفېن، چونكە ئەف جىياۋازىيا زامانى ژ كەسەكى بۇ ئىككى دى ل دويۋ پە و پاھ و بارى ئابوۋرى و ئاستى ۋى رەۋشەنېرى دھىتە گۇھرىن و بىفە رەنكى دھىتە جوداكرن. ژەر ھندى ژى زمان د دوو رېرەۋەندە دھىتە بىادەكرن ئەۋ ژى رېرەۋى تاك و بى دوۋى بىن كۆمىيە كۆ ھەيى جىقكە بىرەھىت. ئەفجا (ب ھىچ شىۋەيەكى دوۋەكەس دىكە جىقكە ۋەكى ھەف ئاخىن و سەردەرىكرنا ئەن ل گەل زامانى، بىن گىردى رەۋش و بارودۇخى تايەتى بى ۋى ئاگەكەسىيە د جىقكەدا). (زىكيا، 2012: 74). د ئەنجامد دىشېن ۋى چەندى ديار بىكەن، كۆ زمان ۋەكۆ تەۋەر و مەۋدانى سۇسۇلۇزىيا زاننى بىن بارىكەپ سەلۇخەتېن زاننا زانبارىن سەردەمى ئاگەكەسەكى ۋەكۆ ئاگەكى سەرىخۇ و زاننا بىردەكە كۆمى يا قۇتاجىن ۋەرا جىقكى ۋەكۆ كۆم د جە و دەمەكى ديارىكرىدا، ئەفجا ج ھاتىتە چىكرن دسەردەمەكى ھەفچەرخ دا، يان ژى ژ مېرەنگەرى و كەلتورى شىشېن بەرىدا بۇ ئەۋان مەيىت. ب رىكا ئەف زامانى، جۇرى بىركىن و پەيوەندىكرن و لىكىتەگەھشتان جىقكى دناقېمرا تاكاندا دروست دىت، تىكەلى و ژىيائى ئەۋان دھىتە پاراستن و خۇ دىكە كىاندا دىيىن. ھەيى تىشەكى ئەۋان بىن ئەسەقۇلۇزى ل ژىر چەترا زامانىدا دھىتە كۆمەكرن.

پىشكا دوۋى: سۇسۇلۇزىيا زاننى د زانن ئەدەبىدا:

1. سۇسۇلۇزىيا زاننى د زانن ئەدەبىدا ۋەكە تىگە:

ئەف دەستەۋازە د زامانى تىگەزىدا ب راما (Sociology of literature) بۇ ھاتە دانان. (أوكسفورد، 2013: 261). دزمانى عەرەبىدا ب (سوسىيولۇجىيا المعرفة الأدبية) و (سوسىيولۇجىيا الأدب) ژۇ ئەف دەستەۋازىيە ھاتىنە دانان. (عصام، 2003، 132). د زامانى فارسى ژىدا زارافى (جامعەشناسى ادب) بۇ ھاتە دانان. (تقوى، 1386: 47). د زامانى كوردىدا ژى ۋەكى ژ سەرە باھەتى ئەف تەۋەرى ديار دەستەۋازىيا (سۇسۇلۇزىيا زاننىەۋى ئەدەبى) ھاتىنە ۋەركىران. ئەفجا د زامانى كوردىدا سۇسۇلۇزىيا زاننا ئەدەبى ۋەكە رىستەك سەرىخۇ، دەرپىنە ژ پەيوەندىيا دوالىزمىيا زاننىتى كۆمەلناسىي و ئەدەبىياتى ل گەل ھەقدوۋدا. واتە دەرەنجامى ئەف پەيوەندىيا نەچرايدى، كارلىكا دناقېمرا سۇسۇلۇزىيا بىن ئەدەبى بگىشتى خۇيا دىت. دىسان دھىتە نىاسىن ۋەكۆ زاننىتى سەرىخۇ فەكۆلىن بۇ ئەۋان رەۋدان و رەۋش و گاۋدانان دكەن ئەۋىن ئىسەر يان ھۇزاشان و رۇمانقىس د بەرھەمىن خۇدا پىشكىش دكەن؛ چونكە ئەدەب بۇخۇ ژى ۋەكۆ دياردەكە جىقكى بەرھەمى رەنگەدان، ھۇشيارى و ھزركنا ئىسكارانە د سەردەمەكى ديار و دەستىشانىكرىدا. لەورا (سۇسۇلۇزىيا ئەدەب ۋەكۆ زاننىتى مۇۋاپەقى ھەر لە سەرتاپى سەرھەلانىيەۋە ۋەكۆ رىيازىكى مەغرىنى تۇپى سەرىخۇ لە بوارى زاننىتىدا ھەۋلەدات مېتۇدەكەنى پەرەپىدات و چەند رەھەندىكى تۆى لە بوارى گىرەستى ئەدەب بە كۆمەلەۋە پىشكىش بە كۆمەل بىكات). (كەرىم، 2013: 12 – 13). ب شىۋەيەكى گىشتى ئەف زاننىتى د چوارچۇفە و فۇرمەكى ئەدەبى بىن بەرەلاف ژالىي كۆمەلناسى فە ھەلەكۆتە ئاف زانن ئەدەبى مېنا (ھۇزان، چىرۇك، رۇمان و دراما). ئەفجا جىقكەكسانىيا ئەدەبى بى مفا ۋەركىرژ ژ زارافىن ئاقرى رەنگەدانا سىيا و پىقەرىن ئەدەبى بىزافى دكەن ھەر ۋەكۆمەلەكە دىشچاۋ بىكەت. ئانكۆ پىشاناندا مەغرىفە و زانبارىن جىقكى ب رىكا شۆۋەكرن و رافەكرنا بەرھەمىن شىسكاران.

2. رۇمان و زانن:

سەبارەت زاننى د رۇمانىدا ھەيال و ھەستىن ئىسەرى ب ھەفرا پىشكارى د ئاراستەكرنا ئەۋى زاننى دا دكەن؛ چونكە (رۇمانقىس ئەگەر زانن و زانبارى ل دۇر رەۋدانەكى نە بى، ژ دەف خۇ شىت خەيالى دروست بىكەت. بەلكو ب رىكا ھەستىن خۇ يان دەرەۋەۋا ۋى د ئەۋەۋەكە ۋەھادا ب رىكا خەيالى ئەۋان رەۋدان و دياردان فەدگۇھىزىت و كىانەكى ب ئەۋان ھەستان بەرھەمى رۇمانى زىندى دكەت) (العىسى، 2013: 9). رۇمان دەرگەھ و مەغرىفەكە ھەستىيە ب زانەكى جودا ژ زامانى ئاخىنى دھىتە دەرپىن. رۇمانقىس ئەۋ كەسەيە كۆ شارەۋايەكە تەمام د زامانى دا ھەيە ژۇ ھندى داكو ئەۋى بىرەكە زامانى بشىت زاننا ھەستىدار پەيدا بىكەت و پىشكىشى ۋەركى بىكەت، ژەر ھندى (رۇمان ناھىتە داپىن ژ ھزرى، چونكە ھزرا ئىسەرى رۇمانى بىزافى ۋى ژ ئىگەھ و سەردەمى ئەۋ تىدا ژاينى يان دىت بى ھەي). (البطاطى، 2022: 8).

ئىك ژ سىيائىن رۇمانى و زاننى پىكە (گىشتىگىرى و ھەماھەنگىيە)، لىۋىف ئەف بىنەمايى زاننا د رۇمانىدا گىشت زانن و زانبارىن جۇراۋجۇر د كۆك خۇدا ھەلەگىرىت. ھەر ژسەردەمى سەرھەلانا رۇمانى ۋەكۆ ژانەكى ئەدەبى بەرۋەخۇ ل مېۋوۋى و كەلتورىن جودا جودا بىن جىقكە و كۆمەلگەھان كىيە خۇدان، گىنگى پىندايە و ئىسەران كىيە نەۋەكۆن كارىگەر د رۇمانىن خۇدا ئاراستەى جىقكان كىيە. ژەر ھندى فەكۆلەرى ئەدەبى كىيە سەردەرىن ل گەل رۇمانى بىكەت ۋەكە جەستەيەكى زىندى بىن پىر و تىژى ژ زانبارىيان، رۇمانى ۋەكۆ ئەدەبىكى بەلگەنامەيى يا زانبارىن ئىتتىكى و جىقكى و ئايىنى و سىياسى و ھونەرى، پەرۋەردى... ھەند رەفتار ل گەل دا بىتەكرن. ژىلى ھندى ژى رۇمانى سەلۇخەت رەھايى و راگەھاندنى يا ھەي، واتە زانبارىن جودا جودا ۋەكۆمەلەكە ب رىكا فەگىرى يان د ھەفەيىنا كەسايەتپاندا زانن و زانبارىن جىياۋاز لىۋر ھەر رەۋش و كودان و كىتورەكى بۇ خواندەفانى دھىتە رەۋانەكرن. ھەروەسا رۇمانى تايەتەندىكە

دى زى يا ھەي، ئەمۇنى (فرەلۇجىك) ى، واتە گەھاندانا دەلاھت و پامانین جودا ب شىوازەكنى ئاشكەرا و نەئاشكەرا، كۆ ئەقەزى ژ ئەنجام و سەدەمى بكارھىنانا وینە و سەمبۇلا و ھىنايان دەھىتە دروستبون. ل گەل ئەقى چەندى زى خەيالا شىسەرى ب تىكەلبون ل گەل دۆرھىلى وى پەيدا دىت. ئانكو ئەم دىشتىن بىزىن پراپا جاراب ب پىكا خەيالى شىسەرى يان رۇمانقىسى زانین و زانارینن واقعى دەھىتە زانین.

رۇمان بىخۇ زى مەرىفەتەكە زامانى و فرە دەنگىيا پەلە بىلدە، كۆ تىدا زمان ب كارامەتى ژاين رۇمانقىسى خۇفە دەھىتە دارژىن و راستگۇنى وینە دىكەت. ئەفجا شىسەرى پىكا خەيالى دىشتى كەتواری وەكۇ خۇ ب ئاواپەكنى راستەوخۇ ب فەگۇھىزىت و ھەم دىشتى ب شىوہەكنى نەراستەوخۇ ئەقى چەندى بىكەت و دووبارە پىكا خەيالى دۆرھىلى خۇ بەرھەفبەكەت و پىشكىشى خەندەفان بىكەت. بىكۇمان د خەيالىدا بىھمان شىوہەست مینا ئالافەكنى سەرەكىيە و رۇلى خۇ د پىشچاڭكەرنە ئەمۇ واقعىدا دىگىزىت. كەواتە (خەيال دىشتى ب ئەركىن زانیناسى ئەنجامدەت، واقعىيەت بەدەتە كەودانان د رۇمانىدا). (الباطى، 2022، 18). ئەف ھەمى زەھمەت و ماندىپوونە ئەمۇ رۇمانقىس پىكا فەگۇپى يان كەسايەتین رۇمانا خۇ لىدۇر زانین و زانارینن بەرھەل سەر دۇخ و رەوش و كەودانین جۇككى و سىياسى و رەوشەنەرى و شىوازى بەرجەستەكەرنە كەتوران، ...ھەند وینە دىكەت و د مینا رۇمانىدا بۇ وەرگەر و خەندەفان فەگۇھىزىت؛ ژۇ ئافكارنا كەتواری مەرىفەت و زانینن فەكرى ترن. ھەروسا رۇمانقىس مینا ھەر تەكەكنى جۇككى ین داپرى، دوورخستى و كوشەگىر بىنە ژ جۇككى خۇ، بەلكو خۇدان رەوشەنەرى و ھىشارەكە جۇككىا تىرەسەلە. ژەر ھەندى دىشتىن بىزىن زانین و زانارینن رۇمانى زى مەرىفەكە جۇككىا كۆمىنە. د ھەمان دەمدا ئەف ژانرى فەگۇپى ھەردەم پىشكەكە مەرىفە خۇدى يا رۇمانقىسى زى ئاراستەسى جۇككىا دىكەت و د ھەمى رۇمانىدا پەنكە دەدەت. لەورا ئەف ھەمى زانین و زانارینن جۇراوجۇر و جىباواز دىنە پىشكەك ژ جىھاننىيا رۇمانقىسى بۇ سەردەمى وى و دروستكەرنە كۆتارەك تۆى ل گەل ئەمۇ سەردەمى بىكۇنجىت.

3. مەزەندانا سۇسۇلۇزىيا زانینن درۇمانا (ەشق و ئەمۇنى ژمۇنى بوون) دا:

1.3. كەتوور دناڧ ەشق و ئەمۇنى ژمۇنى بوون، ب غۇونە:

ھەبوونا تەخ و جىنن جودا دناڧ كەتوور كوردىدا، وەك ئاغا، بەك، كۆپخا و شىخ، تىشتەكنى بەرپەلەفە. ئەقان بىكەھان بىرار و ئاخفتن و ئىكلاپكەرنە باھەتان دەستى ئەوان داھە و دومەھىك بىرار يا ئەوانە. ب تەبەت دىوارىن كۆمەلەپەق و جۇككىدا. لەورا ئەف خالە ب زەق دناڧ رەودانن رۇمانىدا ھاتە بەرجاڭكەرن، بۇ غۇونە:

"ل دوفى فەرمانا شىخى، كورگو و پۇررى ژىكەتە جوداكرن. كورگو ھەنارە تەكەپن د ناڧ فەقيان دا و پۇررى برە د قەسرىتە." (قۇچان، 2023، 6)

"فەرمانىن شىخى نە وەك فەرمانىن كۆمەتەن ى مەردەمىنە. فەرمانى دىدەت و دەمەلەست د ھەتە تەبەجەكرن." (قۇچان، 2023، 8).

ل دەمى كەھشتەن كۆركۇ و پۇررى بۇ بامەرى، شىخى بامەرى بىراردا پاراستا ئەوان بىكەت و خۇدان بىكەت؛ چۈنكە ئەف دۇخى ژن رەفاندن دناڧ كەتوور كوردىدا ھەبوونە و خۇ دەھاننە ناڧ مالا مەزەتەكى، ئەمۇ زى ب ئەركە دناڧ پاراستا ئەوان بىكەت. لەورا شىخى بامەرى فرماندا، لىكەپنە مەرەكرن، دەھوات و شەھانا ئەوان بىتەكرن، خانىيەكى بۇ داپىنەكن و ھەر تىشتەكنى پىتەست بۇ ئەوان پەيداپەكن، ھەلەتە ئەف فرمانە دەمەلەست ھاتە جىيەجىكرن .

(ھاللا.. كەچا من.. من خەلاق بوپكەن تە دەپوونە.. ئەف رەستە ديارا مەنە بۇ تە.. ئاھا دەپسا ب خۇدى رەحمان گەلەكە كەتە تە، ئەز ھەز دىكە تە ھەقىن چارەكرن – دوو چاراب سەرا مە بەدى. دىن بۇ خۇ ئاخىقن. ھەما بۇ رەمىنى زى كىزەكە بىدە مەزەلا من تىن مەزەلا من.) (قۇچان، 2023، 11).

دناڧ كورداندا، ل دەمى شوپكرن، ديارى بۇ بىكى دەھىتە پىشكىشكرن. ھەفۇنا شىخى زى ديارىيەك پىشكىشى بوپكى (پۇررى) كر. ژەر كۆ خاتىنا قەسرىتە، ھەز ل خۇدام و كارمەندا دكر؛ چۈنكە دناڧ پۇررى ئەكە رەفاندىيە و يا ىن كەسە و پىندى ب ھارىكارى ھەيە، داخواز ژىكر دناڧ قەسرا ئەویدا ھارىكارىا كارىن پاقزىكى بىكەت. ئەفە زى دوو خاللىن سەرەكى دناڧ كەتوور كوردىدا دەتە دياركرن. ئىك، پىشكىشكرنا ديارىان بۇ بىكىن نوى. دوو، ھەفۇنن كەسەن بىلدە ھەز ژ خۇدام و كارمەندان دكرن، ھەروەك چاوان زەلامىن ئەوان مورىد، خۇلام و رەشەك ھەبوون. ئىك ژ خاللىن ھەرە بەرپەلەڧ دناڧ كەتوور و جۇككى كوردىدا، ل دەمى ھەر كەچەكى شوپكرىا، ھەر زوى ل سالا ئىككى دىقيا زارۇكەك ھەما و زىكى وى تىزى بوو با. ئەكەر نا، ب ەبەيە و كىياسى دەھاتە ھەزمارەن ب تەبەت ژۇ ژى. ئەف باھەتە ب سەكر ل سەر زەلامى دراۋەستىيا، بەلكو كىياسىا مەزەن ژۇ ژى بوو. لەورا ب بورىنا دەمى پۇررى ب زەك نەبوو، ئەفەزى وەك تىشەك و نەخۇشەك گران دناڧ مالا ئەواندا ما. لەوما گەلەكە ھەلەكە كۆ زارۇكەكى پەيداپەكن.

"بۇ خۇ لافاكرن، تىشت كەنە خىز، چو سەر مەنسەپ مەلە ەمەرى، مەنسەپ دارا رەق، مەنسەپ وەرگىزى، چو زىئى سەر كوررى شىخ پرامىس، لى دىن ووج بوون." (قۇچان، 2023، 16). "ل رۇژا پاشتر ھەر دووان دوو مامرك بۇ سەر قەلمەكى د گەل خۇ بىر، چوونە نەك مەلە سەلمى، دا كىتەپ بۇ فەكەت و سەھەكەق كاتى ژ چ ئەكەر وا زارۇكە نەن. مەلە سەلمى شىشتەك بۇ شىسى و كۆت (تەق) جەلشەما پەكن و ب سىنكى پۇررى فەكەن، ب ئانەھيا خۇدى دى دەرگەل ل وە فەبەت).

دەرۋىشەكنى كەپەدە بەر دىر وان را بورى بوو، ھەردووك بىلەن فە مابون، گازندىن خۇ بۇ كوربون. دەرۋىشى گىر بۇ پۇررى دانا بۇ و كۆتوون (تە دوزمىنن ژ مە چىترىن ھەين، ئەمۇ ناھىلان تە زارۇك ھەم.. خەلاتەكى بەدەنەن، دىن ئەز وان ئەجنا دەرۋىشەم و ھەنەزە قەققاسىا، دا ژ تە فەن). وان زى كىسەكە خەلات داپى، لى ئەجەل ل شوپنا خۇ مان و دىنى را بارەنەكر.

ئەكە ھەقسىا وان كۆتوون پۇررى (شەماشەكنى گەلەكە ھەكەن ل ئەرەندا ھەي، دەرمانىن وى د ئىكۆپكىن، وەرە دا رۇژەكنى سەراپەمىن). پۇررى وەلەپا ەتەمى و ئەكە دى. ب بەھانا جەماندا كىايى چوونە ئەرەندا. ل وى رۇژى شەنەدەر بوو، شەماشە ژ ناڧ ئاھەنەكى كىشا دەر، فارىكر، گازندىن پۇررى كەھاندن. وى زى مستەكە توزى، لەپەكنى كىايان دانەقنى و كۆت (ئەقان دەرمانان پىكەكە ب كەلەنە، ئاڧا وى دەه رۇژان سىپنە و ئىڧاران فەخۇ، ب ئانەھيا خۇدى و رۇج لىدوس، دى ھەبەت ەلەكە تە). لى ھەر وەك ئەمۇ دەرمان ب بەتەنەكنى دا كىر، زىكى پۇررى مافە ھەر ئەزەك. (قۇچان، 2023، 16 و 17).

دناڧ كورداندا، ئەفەر ئەكە قىابا زارۇكەك ھەبەت، دەست دكر ب لافا، دچوونە سەر مەزارىن مەلا و شىخ و پىپاچاكرن، ئىشتى چىدكرن، قۇربان و نەزەر ددان، دەرمان دكەلەندەن و دخوران. "كەسەكنى نىاس كۆتوون كورگۇ (ما بۇ تۇركا خۇ نا بەيە سەر باباگورگور. چ كەسەكنى چووپە وپرى ىن مراد تە زەرە). .

كورگۇ پىسار ژىكر (باباگورگورچ تىشتە باو؟).

ل كەركۈپكى مەنسەپكى ھەي، د بۇررى باباگورگور، ل وى دىر چراپى خۇدى ھەرى ەلە، ب شەف و رۇژ كوررى ژ ئاخى دەرەكەفەت، روناھيا وى ئەسلى رۇھن دىكەت. (قۇچان، 2023، 17). ھەردىسان بەرپەلەڧوونا خورافات و چىرۈكەن ب دەرە، نەزانىن و گىلاق دەھندەك بوارداندا، تىشتەكنى بەرجاڭ بوو دناڧ كەتوور كوردىدا. ژىنەخەمەت ھەبوونا زارۇكەكى، ھەر تىشتەك باوەر دكرن. دوور ژ باھەتەن زانستى و پىزىشى و چارەسەرىن دروست .

"بامەرى، چىدەت ل ھەمى دىر دى زى، يارى و چالاكىن زارۇكان د دەمەمى تە. دىن ل مابەنەكى بىنى زارۇكىن تەبەلاق دىكەن، ل دەمەكنى دى دى شەمەرىن، ل دەمەكى پراپىيە، ل دەمەكى ەدلى و تىسەنەيە، ل دەمەكى زىكە چىدەكن و ل كۆلەن غار دەمەن، ل دەمەكى دى بىنى كۆمەن و بىن كاپان دىكەن. ئەز ب خۇ ئەكەرا قى ديارىن نزام و كەسەكى زى تىشتەكنى بەرناڧل بۇ من ل سەر نەگۇتە. ھەكە بەر دىتە بەلەكە، بەتەنا زىندانى و بەتەنا نەوسكا رەش دىت. زارۇكىن بامەرىن بىن تاخ تاخ، خۇ دىكەنە قۇل، بەندەكنى دىر ب ئامانەكى فەدەكن، سەريان سەريان د چەن، وى ئامانى، يان د كۆلەن را، يان زى ب سىڧاندىن دا شوور دىكەن و دادەھىل و پىكەكە دىكەنە گازى (پىلپىلاڧا... پىلپىلاڧا..). خەلەك تىشتا بۇ دىكەنە د ئامان و ان دا. ئەمۇ تىشتىن د ھەنە خوراب وەك كۆز و مۆپزان د خون، بىن دىن د ھەيل، پىكەكە د بەنە سىزانەكە بوھارى." (قۇچان، 2023، 26).

د ھەر كىتوورەكيدا، كۆمەك تاييەتمەندىيان يېڭى ھەي، ۋەك ل پىشتىر دىاربوۋى. يارى ۋى ئىك ۋ ئەۋان، ب تاييەت يارىپن زارۋكان. كىتوورى كوردى ۋى ئى قالا نەۋبويە ۋ ئەۋىچەندى، بەرۋىقازى ئى تى ۋ مەشتە. ل بامەرنى ۋى ۋەك درۋمانىدا ديار ۋ دناڧ بىردانكا كورداندا، چەندىن يارىپن ۋەك تەبەلانى، برانى، ۋەدەل ۋ تىسانى، زىك چىكرن ۋ كابانى، خۇراكىشان ۋ بىلبىلاقانى ... ھەند. ھەردىسان يارىپن مەزنان ۋى ھەبويە، ۋەك گۈستىلانى، ۋەرىسانى، زۇرانىزى ... ھەند ۋى مەزنان. دناڧ روودانن ئەۋى رۇمانىدا، ئەڧ خالا كىتوورى ب رۇھى يا بەرجەستەيە ۋ ھىيا ۋ نىشانەك ۋى ھەبويە ئەۋان جۇرە يارىپن دناڧ جىڭكى كوردىدا ۋەك تاييەتمەندىيەك كىتوورى .

ۋ ئەۋىچەندى نەۋبونا دەرگەھىن ھەرى ۋ مىرى دناڧ پىڭكەت جىڭكى كوردى ئى كەڧ ب تاييەت ل گوندان، ۋ ئەۋىچەندى نەۋبونا دەستەلەكە سىياسى يا سەرتاسەرى ۋ نەۋبونا كىان ۋ دەۋلەتەك سەرىھەخۇ، نەخۋىندەۋارى ۋ زانن ۋ پەرۋەردى، نەۋبونا دادگەھ ۋ سازىپن ھەرى، ل دەۋى كىشەيەك دروست دېۋ، ب بىرپار ۋ تاخىفتا شىخ ۋ تاغايان دھاتە چارەسەرگن. كىشە ھەر ۋەكەندا دناڧ كورداندا ۋ تا نەۋ ۋى ل سەر خۇدانىيە ئەردى ۋ مولكى ھەر مایە. دىڧا تاۋىيەك، شاھەدەك ۋ دىدەفانەك، پىشتىر كىيەتە رەز ۋ چەم، ھەبويە كۆڧەكى يان خانىيەكى ل ۋىرى، ئەۋان خۇدانەتيا ئەردى ددا ديارگن ب بىرپار شىخ ۋ تاغايان. ل دەۋى گۈرگۈى دىڧا خانىيەكى بۇ خۇ ئاقابەكەت، چۈنەك مەۋقەكى غەرىپە ل بامەرنى. ھەندەك كەسان كۆڧى ئەڧ ئەردە ئى مەيە ۋ ناپىت تۇ خانى ل سەر ئاقاقەكى. لەۋرا ب راۋىزا (ھەجىي ۋەكىل) ۋ ب بىرپار (شىخى) دەرفەت ب گۈرگۈى ھاتە دان خانى بۇ خۇ ئاقابەكەت. ئەۋى روودانن ۋى مۇركەك دى يا كىتوورى دناڧ جىڭكى كوردىدا دايە ديارگن. س

"گۈرگۈى پالە ئىنەنە سەر ئەردى دا شەگىستان بولن، دىكەل تەڧرى ئىككى ئى ب ئاخى كەڧ، كەسەكى ل تاخى خۇ نە زازى كر، دىكۆى (ئەڧ ئەردە ئى مەيە، ئەم رى نادەن كەسەك ئاقا بىكەت). د ئىنان ۋ برنان دا، د بىرۋەكەشەن دا، چارەك دى ھەجىي ۋەكىل ھاتە سەر ئەردى، لى ئى جارى ئى بى ۋەرىس بو. كۆمەك زەلامىن تاخى دىكەل ئەم كەسەن ئەزى چىڭانن. مىنا دىكلان د ناڧ ھەمىيان دا راۋىستا ۋ ب دەنەكەكى بىلد كۆتە كەسى ئەزى: ئەم رى مامۇ. ھوین يىن د پىڭن ئەڧ ئەردە ئى مەيە. كا بۇ مە ديارگن، جاۋا ئى ھەمەيە فېڭار خۇ قەدەن، بەلا خۇ ۋ جوامىزى ھەكەن، دا ئاقاقەكى خۇ بىكەت. ئەمەك ئەڧ چەندە بگەھىتە كۆھىن شىخى، دى كران ل سەر ھەمە راۋىستىت. " (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 30).

"ل ۋى بامەرنە ھەندە بوۋىش، ئى تىر نەۋبويە سەرەدانا ئاقاقەكى نوى نەكرى ۋ ھەر ئىككى ۋى ۋ لاپن خۇڧە ھوستايى ۋ شەھەرەيا خۇ يا ئەندازىارى د كۆرگە ھەر سىپىكى كۆرگۈى". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 31).

جىڭكىن پاشكەڧى ۋ نەزان، كىتوورى مائىتەكرى گەلەكى بەرەلەڧە. مائىتەكرن د كارۋارىن تاييەتدا ۋ قەگۋارەتتا پەيڭان ۋ فەسادى، دىلىسى ۋ ھەسىدى، مۇركەك بەرچاقە. ئەۋەزى دناڧ روودانن ئەۋى رۇمانىدا بەرجەستە دىن .

"ھەر چەندە ئامىدىيان ۋ بامەرنان لستەكە دۋىر ۋ دىرۋا خىزمايان يا دىكەلىك كرىدى، بىرە ۋ سەرى ھەرىمە ۋەك مالا شىخى ۋ مەڧى ۋ مەزىن ئامىدىيان، ھەيا گەر دىكەھىتە خەرىپەندىن ھەر دۋو جىيان، بىر خازراپن ۋانا د ئىك دەھلەكەن، لى ھەمجار ھەڧرى ۋ نەمەزەكە فەشارى د ئاقىرا ۋان دا يا ھەي" (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 44).

ئەڧ دۋوبەرىكى ۋ ھەڧرىكىيا ئاقىرا كەسان، مائىتان، گوند، ھەشەرەت ۋ دەۋەراندا، ھەر ۋ كەڧندا ئىشەك كۆڧەك دىرۋك ۋ كىتوورى كوردى بوۋىە. ئىتاتىيا كۆمى يا لاۋاز ۋ سىست بوۋىە. ھەر ئىك خۇ مەزىن ۋ چىتر ۋ ئى دى دىزىت. ئەۋا دناڧىرا ئامىدى ۋ بامەرناندا ھەي، ھەرۋەك دروودانن رۇمانىدا ديارە، ۋ ئەۋىچەندى بەرۋى پىشچوونا گوندن بامەرنى، ھەبويە تەكلىپى ۋ بىگەھى پۇلىسان، بەرۋەھوونا جادەيان، ب ھەزكەڧندا دەستەلەكە شىخى بامەرنى، كىمبويە دەستەلەكە مەركەھە بەھدىيان ل ئامىدىي ۋ چەندىن ئەمەرىن دى، ھەمىيان پىڭكە ئەڧ دۋوبەرىكە دناڧىرا ئەۋاندا پەيدارىكە، ئەۋا ھاتىيە ديارگن ۋى، نە بىن ل ئەۋى دەۋەرى، بەلكو ل زۆرىيە دەۋەرىن كوردستانى ۋ دناڧ كىتوورى كوردىدا ھەبويە، ۋەك خالەك لاۋازا ئىككەرتا كوردان ۋ ئىتاتىيا ۋى تىشتى ۋ دەۋەرى مەزىن مایە. بۇ ئىۋونە، ل دەۋى چوونا گۈرگۈى ۋ پۇرى بۇ دەۋەرا كۆڧى ۋ قەگەرىان ب رىكا ھەڧلىرى، ئەڧ جوداھىيە بەرچاڧ دىن (ئەۋە سۇرانى)، ۋاتە جوداھىيەن كىتوورى ۋ دەۋەردارى ... ھەند، بوۋىنە سەدەمى ئىككەرتا كوردان.

"مەزىن ۋ پىچىكىن بامەرنان دوقۇن.. د قوقۇ. كەسەكى بامەرنى بىلا تىشتا سىپىدى نە خوارىت، ئاھەك د مال دا نەپىت، تىڭ بەرگىزىن ۋى دىكەشە بىن، كولاڧ، دەرۋىك ۋ پىلاقىن ۋى د نوى بىن، دى شىت ۋ سىپىدى ھەيا ئىشارى، ل ھەر دەۋەل ۋ زىنا خۇ بىلاڧىت، بى راۋىستان ۋ بى ۋەستىت". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 46).

دىكەتوورى ھەر دەۋەرىكى ۋ نەۋەۋەيەكيدا، چەندىن پىنەسە ھەمە كۆ پى دەھىنە تىپەسەن. د روودانن ئەۋى رۇمانىدا ۋ چۈنەك بەھرا پىر يا تاييەت بوۋىە ب گوندن بامەرنىڧە، ھەندە ۋ ساخەتەن بامەرنان ھاتىيە ديارگن ۋەك، كەشەڧى ۋ خۇ ھەلاڧىتەن ل شەھىيانان .

"پۇرى كۆرگۈ تىگەھاند، كۆ ۋى د فېت كەرى پەزى ب فروشىت . كۆرگۈ بى دەنك راۋىستا ۋ ل دىڭى پۇرى تىرى، ھەيا پۇر ھەندەك تەنا بوۋى. ب دەنەكەكى ھەمە ۋى پىرسى. ئەم رى بوۋى چى تە دىڭى پەزى خۇ ب بىرىپن ۋ نە مەمۈلكە بى بىر ۋ نە ۋى مەچ كارىن دى ھەمە؟". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 58).

ئازىيە ۋ زىرەكيا ۋنا كۆرد ب تاييەت دىكاراندا ۋ ب رىشەبرنا كارىن مالىدا تىشتەكى بەرزە نىنە. كىتوورى كوردى ئى مەشتە ۋ ئەۋان خالان. ئەۋى رۇمانى ۋى ئەڧ خالا كىتوورى ب ئاشكارى دايە پىشچاڧ، ۋەك زىرەكيا پۇرى دىكارىن مالا شىخىدا، د مالا خۇ دا، د خۇدانىرنا مەشكاندا، دىدەكرنا پەزىدا ... ھەند. ھەردىسان دىلۋانى ۋ ھەزىكرنا زەلامىن خۇ، دەھمەن پاقىزا ئەۋان.

"ل مالى شىخ مەزەرى تەسلىما ماران ھە بو، ھەر كەسەكى مارى گەزىتا ۋ ب ساخى قىراگەھاندا، مەنا ۋى ب ۋەھرا ۋى پىشەمەنە ۋەبو". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 76). دەرمانىن كوردى ۋ پىشچىكە گەلەرى، ئىكە ۋ ئەۋان خالەن ھەرە بەرچاڧ دناڧ كىتوورى كوردىدا. روودانن ئەۋى رۇمانى ۋى ب بەرۋەھى ئەڧ بۋارە دايە بەرخۇ ب ئىۋونىن گەلەك ئازاراندەيە بۇ ئىۋونە، تەسلىما ماران يان ۋى ل دەۋى ماركە ب ئىكەڧەدەت كا چاۋان دەھىتە چارەسەرگن. يان ۋى ددان ئىشان، پىشت ئىشان، سۇن، شەكستە دەست ۋ پىيان ... ھەند، ئەۋىچە چ راست، چ ۋى نەۋەيى ۋ خۇ قايلكرن ۋ خورافات .

كىتوورى پىڭكەۋىان ۋ ھارىكارىكرن، دناڧ كورداندا ھەبويە. چ ل دەۋى قەۋمىيا بەلەيكە مەزىن، يان ۋى كارىن سادە پىن رۇۋانە. ھەمىيان پىڭكە ۋەك نەرىپەك ھارى ئىكودوۋ دىر. ئەۋىچە چ ۋ تايپىن جودا بان، ۋەك كرىستىيان (شەمەش) يان جوھى (دختۇر)، يان ۋى مۇسلمان. بىننى ئىزدى ل دەۋەرا بامەرنى ۋ ئامىدىي دىكەبۋون، ئەۋە ۋەك تايپىن. ۋەك كارىن رۇۋانە بۇ ئىۋونە، زبارە، كەزاختىن، چىنن، ئاقارن، راستكرنا سەربانان، ئافدان، بىرچ كرككرن، ھىران ۋ ساڧار قۇتان ... ھەند. ھەمىيان پىڭكە كاردىر. ئەڧ كىتوورى رەسەن كوردايەتەن دناڧ رووداندا ديارن. "ھىر پۇرى دەستى خۇ نە دابوۋ دەرگەھى، دەمە ھى ۋ كرىتا باگوردانى بوۋى، ۋ سەر باقى ۋانا د ھات. پۇرى لى دەرگەك. دىت ھەر ۋەك مۇڧ چەنكى زارۋكەكى دىرگىت ۋ دۋىڧ خۇ را د بەزىپىت. ئاھا ۋەسا پىشۋى ب دەستەكى دەستەكى باگوردانى ئى كرى، ئى ۋ ئى سەرى دەپزىتە سەرى دى، چەپ ۋ راست، ئەڧراز ۋ نىشەڧ، ئى پەزىزانى بىن دىكەت". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 87).

"دەنكى كىرى (ئىشەڧ شەۋرۇكا مالا شىخە دى بىرچى كرك كەن)". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 88).

"ئەڧ شەۋە شەۋرۇكا مەيە، دى ساڧارى قۇتەن". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 91).

كچا كۆرد، ھەردەم ۋەك كچەك شەمەين ۋ سەنگىن، كاركەر ۋ خەمەتكار، دەڧخۇش ۋ خۇدان رىز ل كەسەن مەزىن. دىلۋىز ۋ پاقۇ دىڧىنىدا، دەھىتە ئاسكرن. ب ساناهى خۇ رادەست ئاكەت.

"ئەۋى رىكانا نەلقا سەنگەبەرىا ئاقىرپن زەن، ھەدار ۋ ھەزىن پىشۋى تەۋزاند بوۋن. مەلۋىلى ۋ گۈھشىپن كەساتيا ۋى خەزا كىۋو". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 101).

"زاهەيدان ب دەنەكەكى بىلد كۆڧى (نە خالەت.. توب ب خۇدى خالەت نە رابە). لى پۇر ب پىشە چوۋ، خۇ تۆمەرك، ھەلەرسى". (قۇچان، ۋىندەرى ھەرى، 110).

"حالت... مېز نزام دې چاوا شوی ب کسمې کمې پې باب، پې دایک، پې خویشک و ېرا، کس نوازیت ژ کړ درې هاتیه و دې کړه چیت، مېرې ما همې بامېرې نا بېرن (زاهېدانې) بامېرک دې شوی کمت، خو د ستهوې کولاقوتمې (نالاند؟). مېز شوی ناکم." (قوچان، ژېدمېرې ېرې، 111).

"نه والله، نه من خود گهل چ كهسى گوتيه و نه زى خود گهل چ كهسان د بئوم.. تنى ئهو يا ماي ههكا خول كولانان بيهه." (قوچان، ژيڊمري بهري، 111).

"ئەز نە يا ب خۆ مە.. ئاخىن ئاخىن ئاخىن ئاخىن، ئەم دىگەن بەر خۆ. چ گۆت ب سەر يا وى ناكەش. ئەمى ھە بايى مە، بۇ خۆ پىژى، ئەگەر ئەز دامى ئەز رازىمە. ژ خۆ ئەگەر ئەز ئەدامى بلا خۆ ژ مەن دوىر بەكت.. د ترسم ئاخىن بگە ھىتە گوھى براىكە مەن، پىسامە كى مەن و بەلايەك ژى چىنىيت." (قۇچان، ژىدەمى بەرئ، 112).

دناف رووداین ئەقی رۆمانیدا، ئەقینی و ئەشەقە ئیکلا یەن ددلی بێشوفیدال بەرامبەر زەقی (زاهیدا) یی هەبوو. دەرەدە کۆزەک بوو تۆش بوو. زاهیدا ژێ وەک کچا کتووری کوردی، ژ شەرما و ترسا، خۆ ب دەستەنەددا. بێشوف تووشی گرفت و دەرەدە کچی دژواری ئەقینەکا پاقر و بزۆن بوو بوو. (پۆری) ب ریکا دیتنا زاهیدای دفا ئەوی فایل بەکت کۆ شوی ب بێشوفی بەکت، زاهیدا ژێلی ریزگرتنی ل پۆری، ددەتە دیارکرن کۆ شوی ب کەسە کچی بیکانە و غەریب ناکەت، ئەوی چ دەرگرتی نین و یا دۆرە ژ پەوێندەین ئەقینداری، هەکا خۆ نایەت. هەردیسان بربارا شوێکرن و ئەشویکرن ئەوی، ددەستی وئ ب خۆدا نینە، بەلکە باب و سەمیانی ئەوی ئەقی برباری ددەن. ب ئەقان هەمی روودان و دیالوگان، رۆمان دۆخی کتووری یی کچا کورد ددەتە دیارکرن ب تاییەت دیواری ئەقینداری و شوێکرتیدا. هەردیسان ترسا کچان، ژ برا و پسامان. دیاریکرن ئەوی خالی کۆ شوێکرن دناف کورداندا، زیدەتر ژۆ خویانیان و نزیکا بووێ وەک ژ بیکانە و بیانیان .

"فانگو کورگو.. ھوین ھاتینھ زھی بۇ یشوفی ب خوازن؟ تو ھوین ژ دل باور دکھن.. نەز دئی کچا خۆ دەمە ئیکنی کەس نەزائیت کیه؟ کورئی کییه؟ ژ کورئی ھاتیه؟ کی کوشتییه؟ چ دزییه؟.. نەزئ ئیک ژ ۋه دزائیت کیه.. چ دقئیت و دئی چ کەت؟ نەخیر کەس نەزائیت.. خوزی کورگو تو بۆ ئیکنی دی ھاتباہ د مالا مە فە، دا مەن کرپا پیللاف و کرپا پین تە، لئ بۆ فئ نەمە. ما چ سە د بامەرفئ دا نەمانە کچا خۆ دەمە ئ بلی یشوفی؟ کو کەلەک دپئزن پئ نە سەنت کرپە." (قوچان، ژیدمرئ ھەری، 118).

"مهی خودی ته تمین داین و دئی چاره کا دی مه که یف ناخ ویتی تم خوشیه کی بینن یان هست ب مروانیا خو بکمن.. یی حمزا خو تم یلن بوین، مه ره گهزا خو نه هملبارتیه، یی دلی مه مه ددنه شوی، ب بندهستی د رین، تنی نامیره کین زاروکان د ثنین و ل دوماهی یی حمزا مه مرن دهیت و چاره کا دی ناخ مه د نخبیت.. نه گمر نهز کور بامه، نه گمر نهز کور بامه دا رکنی گرم و ب دهنگه کی بلند یوزم د فیت.. نه ری من د فیت، لی نهز چم بکم، نهز کچم و کچ داری شکستهینه)." (قوچان، ژاندری بری، 119)

دناف کوردین دهفرا بهدیاند، یا بهربله لافه مسلاوی دهلسن، "هی بابو ئهف میسلیه چ دهلسن.. یستین و قهلستین مروقین من دیتین میسلینه، ههیا فلسهک ژ بهریکا وان دهردهکفیت، ریشکین مروقی ژێ ژکی مروقی دهردیخ.. ب خودی زکپههینک". (قوچان، ژیدمرئ بهری، 154).

ئەفە ۋى دىئاف رۇماتىئىد ھاتىيە مەزىراندن ۋەك ئىك ژ ئەوان تىگەھىن كىتوورى يىن خەلكى دەفەرا بامەرفى و بەھدىنان ب گشتى .

هەر دێسان ژ ئەوان رەوشتێن کلتووری یێن گوندێن ل کوردستانی، ریزگرتنا مێهانییه، "رەوشتێن گوندانه، دهما کەسەک ل ماله‌کی د پێته مێهانه. هه‌می که‌سێن دی سه‌رێ خو یشته‌ دنن، ل دوور دچێین. شه‌قی مالا نه‌جدینی، ژ ژن و مێزان به‌وو دیواخانه‌ (قوچان، ژێمه‌ری به‌ری، 154).

”کا و مره کوری من. ل ته نشت دایکا خو روپنه خوار.. بلا بو ته پیڅوړنه کني پینن، ما دی چاوا نانی ب ترسی خوی؟

زہلام پي ليو. هات ول کيلا کا له عليٰ رويشت و چاهه رڻيا خوارني کر

لعل زئی پرسى: داوو تو پي ژکى؟ ژکيه دهيى؟ تول چ دگريښى؟" (قوچان، ژندمرى بهرى، 168).

تەف ریزگرتنە ئى، چ ل دەمى (حامدى) و ھەقۇرنا خۇ ھاتىن زاھىدانى بۇ كورى خۇ ب خوازن، گوندى ھەمى ل مالاً نەجمەدىنى بايى زاھىدانى كومىويون و ئەو دىالۇك و دىتلىن ئەوان دىتىن، "تشتى باھەرنى ھەمى خىيىنە كىن ئەو بوو. د وئ شەفە دا، ھادى د پاخلا خۇ خەبى بوو، تەخەكرا پارا ئىناپو دەر، كىكت ھەزمارت بوون و كرپونە دىن ئىفا دوشەكى ئە و كۆتوونەجمەدىنى (تەشە سەد دىنار، نە نەختى، خەرجىن بىكا مەنە، ھەين ئ كىستى خۇ چ خەر خەنەكەن.. يىن زىدە ئى بوو زارۇكان). " (قۇچان، ژۇمەرى بەرى، 155).

يان ڌي ل دهمي برايي جهميلايي (پوري)، جهميل پشتي بورينا چند سالان هاتي ل خوشڪا خو ئه وال گهل محمد سلهي (گورگوي)ي خو دايه ريفاندي، چونكه بائي وي ي قابل نه بوو ب دهني و شويينڪه ت.

هەر جفاک و کتوورەک، ب پەنگەکی رۆبەرەسمێن مرفی یێن هەین. دناف کورداندا ژێ پەشتی ژۆربەیا ئەوان بووینە موسلمان، هەندەک رۆبەرەسمێن تایەت لە دەمی مرفی و دانانا بەهیان یێن هەین، هەر چەندە خەڵا ئاییندا دێ ژێدەر روھن بیت، ئی وەک کتوورێ ژێ فەرترا خۆ یەمێ. "ل رۆژا ئێکی بزاڤا بەهیداران ل بەر کەفە دەرکەڤی پۆڤێ یێ کیم بوو، ئی ل رۆژا دووی، فەو بەر دەر، بەرەسک ب ژۆر فە بوونە کۆڤەرک. ب شەهەدیی و ل پێش چاڤین هەمی کەسان، لەیلێ بوچکا پارتێ زێدە یا پۆڤێ فەکر. بەز کێن و سەرنێن وان فراندن. هیت و پیل بوون و ل مالان هاتنە بەلاف کړن. هەبائێن برنجی، سافاری، دان و دکاکي هاتنە فەکرن و خرین ژ بێ وان هات. حەقی و سێرۆژکا کورکوی و پۆڤێ ژ هەمی خەرن دێ ب زوومەر بوو" (قوچان، ژێدەری بەرێ، 166).

پشتی مرغا گورگوئی و پۆری ب کیتاتیا دهمهکی کیم دنافهرا مرغا ههردو وگاند. چونکه دینی زاروک و دیندهد بوون، ئیدی ههفسو و نیاسین وان ل بامهرن ب کارئ ناماده کرنا تازیا ئەوان رابوون. پشتی قشارتا لهش وان ل گورستانئ و روتورسین ئایی، بریار هاته دان بهی ل مالا وان بیته دانان و دهرکهی وان ب قهکری بنبیت و لهیل و زهلامی خو ب بارین گورگوئی و پۆری، پز کرین و خوارنا خیرا وان دروستکرن ل رۆژا دووین یا بهی، قهبالهگه مهزن ههبوو، همر چنده ل رۆژا ئیکئ کیم کس نامادهی بهیان ئەوان بوون، ئی ل رۆژا دووین خهک ئی زۆر بوو. چونکه خوارن و گوشت ههبوو، ئەفهئی نامازهیه که دی یا کلتوریه، شیسکاری ب شههزایی نامازه پیکریه.

1.3. نایین دناف عەشق و ئەوین ژمژمی بووین، ب نمونه:

"همه‌یام شه‌مه‌ده دا، پورئ هزار جاركی گوئی (بسم الله.. بسم الله). نیکسهر بهر قبیله راوستا، دین لیقان فه لافا کرن (یا خودئ تو ب خاترا فی ناگرنی پیروز کهی.. گایهک ل سهر من نهرز پیت، هه‌ما تو دهر گه‌هی مه فه‌که‌ی، زارو که‌کی خیرئ بده‌یه مه).

ٲموى شمعى ٲشتى شيز ولاقايان، ژ مانديپوونى، هميا سمرى خو دانا ... هند ژ سمها ٲاگرى و ٲيرويا ٲمى، هند ژى ژ تمايا ٲتر لاقايان. ٲموى شمعى وى ٲتر ژ هزار جاران ٲلممد و قبولالله و ٲايت لكورسى خواندن، ٲف كه ب زكى خو فه، زكى خو ٲرخواند و كه كه د ٲر را د كوى (باباگوركور بده من كور.. باباگوركور من ديت كور.. ٲموى باباگوركور، من ٲف ريك دريژا ٲشاى من كورهك د ديت). ٲموى شمعى سى جاران دهسٲٲرا خو شوٲشت، ب دهان سنه كرن" (ٲوچان، ژنډمرى ٲرئ، 19).

تایین و بیروباوهرین تموی دناف زۆریه‌یا گهلاندا، په‌یوه‌ندیه‌کا زوچی و گیانییه، دناقه‌را خودئی کەسی و نمو خۆداین نمو باوهری یێ دهنیبت ل دویف ریکارین تاینه‌کی دیارکری. ل ئەوان سال و دەمی رووداین ته‌قی رۆمانی تیدا ده‌یت هه‌نگران، گه‌لێن کورد، ژبلی تاینی، زه‌رده‌شتی، کاکه‌بی، ئێزدی، کریستیان و جوهی، زۆریه‌یا ئەوان ل سه‌ر تاینی ئیسلامی بوویه. نمو ریکار و باوهری تیه‌قی تاینی هه‌ین، تاکێ کورد ژێ باوهری یێ هه‌بوویه. ل دەمی گۆرگو و پۆری سه‌رده‌انا باباگۆرگۆری دکهن، تا وه‌کو زاړه‌که هه‌یت، کومه‌کا ریکارین وه‌که شه‌ه‌ده‌دان، بسم الله، لافاکرن، شێژ و سونه‌ت، سوهره‌تن قورئانی یێن وه‌کی ئه‌لمه‌مد و قولوه‌الله، تابه‌تا کۆرسی ... هه‌تد، په‌یره‌و‌دکهن. ته‌فه‌ ژێ وه‌که باوهریه‌کا تاینی کو شێژ، قورئان خواندن و لافاکرن، خوزی و مرادین مروه‌ی ب ده‌سته‌ده‌ته‌ن و خۆدا ل ئاسانان ده‌رگه‌هان بۆ مروه‌ی فەدکەت. له‌ورا د سووسۆلوژیای زانێن، یا ته‌قی، رۆمانیدا، تاین ژێ وه‌که جومه‌گه‌کی سه‌ره‌که، هاتیه‌ دانان.

"دهسته لانا ټاټېني يا شېخ و ټکيا بامرغې دهشت و زوزان قه گرتبون، مرید و سوفین وانا نه دهاتن هم وارتن، خه لېغین شېخی د بهر لاف بوون و هنده کان زی و هک شېخ مه زهری مایي تسلیما شېخاتې و مرکرت بوو. ټمغې دهسته لانا ټاټېني لجا مالا بامرغې ل دهسته لانا دنیای زی دا بوو". (قوچان، ژندمری بهرې، 45).

ھەدىسان، ئاين دەستەلەتتى ئى پەيدادەكت؛ چونكە ھەندەك مەزۇن خۇ ب نوئەرايەتتيا خۇدالى ل ئەردى دانن، ەك شىخ، مەلا، شاليار، سەيد، قەشە، حاخام، پىر و باھەشىخ ... ھەند، ئ ئەقان پىگەھىن ئاينى. ل كوردستان ب گشتى و ل بامەرنى ب تايەتتى، كەسەن ەك شىخ و مەلان رۇل و باندۆرەك مەزەن درقەبرنا كاروبارەن رۇزانە يىن ژيانا كەسان و جفاكەدا ھەبوو ە ھەبە. تەكيا شىخى بامەرنى ەك مەلەندەكتى سەرەكى ئ ھىزا ئاينى و دونايى ھەبوو. ھىزارەك مەزەن ئ مەردان ھەبوو، ل ژىر فرمانا شىخى كاردەر و ھەمى پىرپاينى وى جىتەجىدەن. شىخىن تەكيا بامەرنى، ەك رۇل و باندۆرەك ھەرە مەزەن دناف ئەدەبىياتا كوردەدا ھەبە، چ ەك ئەو ب خۇ شىسكار و ھىزاران بىن، يان ژى دناف ژاپرىن ئەدەبىياتا ھەسنى ئەوان ھاتىتە كرن. ئەف خالا ئاينى ژى واتە پىلوئىن ئاينى و شىخ و سەيد دناف ئەفنى رۇمانىدا ھاتىتە نىشانان.

"شىخى ل پىشيا خەلكى شىزەر. شىزەر ب ئ قامى د بۇش بوون. جەنى وانا ل تەكيا ئەك، لەوما ھەندەك ئى ئ ئەمبارى قەستە مەزگەفنا مومنان كر. شىزەر ب دوماھى ھات. ل پىشپى شىخى و دوفىدا مەردان سلافا ملان قەدا. د بەرا شىخى ئىشارەتەك دا فەق سەلەمى، ئەمى د پاشا بوو ەلا سەلم". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 53).

د ھەمى ئايناندا ئىزەن ھەبە، لى ھەر ئىك ب شىوازەكى. شىزا ئىسلامى ژى يا ديارە ب چ رىك و چاوان دەھىتە كرن. ھەلبەتە يا ب كۆم (جەماعى) ەك باوەرىيەك ئىسلامى ب خىزەرە و ل مەزگەفنى و تەكيايىت يىت ھىزەر خىزا وئ مەزەرە. لەورا زۆرەيا شىزىن شىخى ب كۆم و ل تەكيايىت بوون، ھىزارا شىزەكران ل پىشت وى زۆر بوون. ل دەمى ب دوماھىك ھاتنا شىزا ب كۆم، زۆرەيا جارەن خەلک ل دۆر شىخى كۆمەدبوون و باھەتەن ئاينى، سىياسى و كۆمەلەپەق قەدەن. بەردەوام شىخى ئاموزگارى و فرمان دەرەن و مەردان ژى ئىكسەر جىتەجى دەر.

"پىشتى سەنەت و زەر و تەسەبىيان، شىخى پىشتا خۇ دا قىيىن بەرنى وى كەتە شىزەكران. ب دەنەكەكى بىلەن لافا كرن (يا خۇدان تۇ ئاقەك ب ئى ئاكرى دا بەكى، قەنجان ب سەرنىخى و خىراپان ئ بىيات بەبى.. تۇ خۇدانى ئەرد و ئەسەلانى.. تۇ دەرگەھى خىزىر ل مە فەكەكى.. بانكى ئەرزائىن بۇ ھىزاران بەدى.. يا خۇدى تۇ بارانان كىم ب كەكى و سەھى زىدە بەكى دا ئەف خەلەك بىشەن بۇ خۇ كارەكەنى بەكەن).

ھەمى شىزەكر بىوونە كۆرس، ئ دىلەكى سوتى، ب ئىك دەك دوفىدا د كۆن (ئامىن... ئامىن ئامىن يا رەبەلەلەمىن)". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 54).

رودانەن رۇمانى ل دوروبەرى دەستەپىكا سالىن چلانە ئ سەدى يىستى، ب تايەت ل سەردەمى جەنكى جىيانى دوفى. قەرىزا ئەفنى جەنكى ل سەر جىيانى ھەمى ھەبوو، ھەلبەتە كوردستان و بامەرنى ژى دىبى بەھر نەبوون ئ كارتەكرنا ئەفنى جەكى. قەرىزىن مەنا كۆشەن، مالورىيانى، رەف، بىرسى بوون و كارەساتەن مەزەن ھەبوون. دىلوپەرىن ئاينىدا، كەلەك تىشت ب لافا دەھىتە چارەسەرەن، لەورا شىخى ەك مەزگەفنى دىندەر دەست ب لافا دەر ل پىشتى ب دوماھىك ھاتنا شىزى، دەستەواژەپەن ەك (قەنجان سەرنىخى)، قەنچ ب دىتە ئەوى مەسەلەن. (دەرگەھى خىزىر ل مە فەكەكى)، واتە چانەكەك باش بەكىن و بەرەمەكەكى زۆر ھەبەت، تا ئ بىرسى خەلاس بىن. ئەف باوەرىن ئاينى د قەم و مۆكەن ل دەف دىنداران، ب باوەرىا ئەوان خۇدا ب رىكا لافان دىشەت ئەقان باھەت و داخوزايان چارەسەرەكەت. لى دەمى ئايناندا، كىم خەلەكى دەرە ئاينى ژى ھەر ھەبە، ئەف جۆرنى مەزۇفان ل كوردستانى و بامەرنى ژى دەھتە دىتە. "چەند رۆزەك پىشتى ئى چەندى، كەسەكەكى كىم باوەرنى ئ شىزەكرەبوو (ما دىن خۇدى ھەرنى ب مەفە پىت؟.. پىزار مە شىزىن بارانى دەرەن، چەلەن خۇ بەرەفازى كرن، مە داووت ئەبى دان، كىلەيا بەنوكى كەرە دا ئاينىدا، ئەفنى دا باران بارەن، ئە ئەمى لافانان د كەمى دا خۇدى بارانان بىر بەكەت... ئەرنى ما خۇدى ل بەر دەرنى شىخى كار دەكەت دا كۆچ تىشتى شىخى بىزەت كۆھدارىا وى بەكەت؟ خۇدى ئى بەكەفە خۇ ە و كۆھنادەت كەسەكى ئ ە". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 54).

خەلالى و جەھامى، دوو تىگەھىن ئاينى يىن ھەرە بەرەلەفەن. ھەمى تىشتەك كەتەپە ل ژىر پىشانى، ب ئاشكرانى ھاتىتە زانەن، كاچ خەلالە و چ جەھامە. ل دوفى بىرەبوو ەرنى ئاينى ئىسلامى ستران كۆن و تىكەلەيا كۆر و كچان و دەھوات و شەھيان ئ كارەن جەھامە. لەورا ەك مۆرەكەك ئاينى ئ سىسپىلۇلۇزىا زانەن ھاتىتە ديارەن، ل دەمى كارەك ل تەكيايىت و مالا شىخى ھەبەت، ناپىت سترەن بىنەنە كۆن، كچ و كۆر پىگەھى تىكەلەن بىن، بەلكو فەق دى سەرودىن ئاينى و مەدىجان ب پىغەمبەرنى ئىسلامى بىزەن. لى ھەر چاوان يىت، ھەندەك لادەر ھەر يىن ھەبەن، ئەفەزى دناف رۇمانىدا ھەبە. "دەمەزىكا جەھىلان ئ كۆر و كچان ھەر رۇزانە دىن قەسەرە. ئ بەر كۆ ئەفە مالا شىخى و ناپىت ستران تىشتە بىنەنە كۆن. فەقەيان دەست ب شەر و مەدىجان كر. تەلەس ئ سەر كۆمى قەرسەپانە د دەفنى كەكى دا. كۆر و كچان جوت جوتە خۇ لىك د كۆھورى. ھەندەك جارەن بىن ل پاسايان دانا و ستران د كۆن". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 88).

ئ رىسەلەن ئاينى ئىسلامى، ل دەمى نەخۇشەيا كەسەكى، خۇاندنا تايەت و سەروەتەن قورئاننى، پەكرەن ب سىنەك و جەنى نەخۇشەي، لافاكرەن و شەھەدە دانە. پۆرنى ژى ل دەمى كۆرگۆ ھەستە ب ئىشانان سىنەكى خۇ كرى، ئەف رىكارە ل كەل كرن.

"چونكە دەفنى وئ مۇلى كارەكى دى بوو. ئەف ئاينەن كۆرنەن وئ ئ بەر كەن كە ھەلم و پە كرنە ب كۆرگۆ فە. تەپ و مەست ل پىشتا وى دان، بەر مەمەكى وى پەرخاوند. د كافىدا ھەمى چاك و مەسەب ل وىرنى رىزە كرن. جوتەكەن بەرانان كرنە خىز... د مەپەنەكى دا كۆرگۆ شەھەدا، مەنەت ئ خۇدى خاستەن. چاقىن خۇ زەلەتەندەن و ئەلەل ل دىنەن پۆرنى ئىرنى، كۆت (ھەمى مەرنى تۇ چەندنا نەخۇشەي، جەندنا ئالى)". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 105).

"د بىزەن نوزدارەكەنى جەنى ئى كەلەك باشى ل دەھوكى، كەلەكەن زانەپە.. دى ھەر جە نەك، دا سەمەكەق، كافى ئەف سىنەك ئىشانە ئ چە". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 113). نوزدارەكى جۆھى، د ئەفنى ئامازەپەدا ئازادىيا ئاينى و مەزەپەنى بەرجەستە دىتە، ەك پىشتەر ژى ديارەبوو، ئاينەن دازادە و ھەمەجۆر و چەشەن، شۆنەكەفنىن ھەر ئاينەنەكى ب ئازادانە پەرسەن و كارەن خۇ يىن رۇزانە ئەنجانەمدەن، بىنى ھەبوونا ھىچ فەشار و مەرسىيەكە، ئەفە ژى ل سەردەمەكى يا كىم وئەبوو ە و ھىنەكى و نە ژى ل ھەمى جەھەكى ھاتىتە دىتەن.

"لى شىزىن خۇ دەكەت، رۇزىن خۇ دەرەت، شەھەدەدەت، ل دوفى شىائىن خۇ زەكەت ددەت، ما نە ئەفە مەرجەن بىلەنەتەن و ھەكە كەسەك بىلەن دىتە، ئ چ دىنەن دىتە، دىتە ئىك ئ ھەمەيان.. ئاھا مەن ئ بىرەك.. نە پەن سەرسەرىيە، نە ئارقە فەخۇرە، نە قۇمارچە.. ما ئ ئى زەندە دى مە چ ئىت؟" (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 118).

كۆرگۆ، دەرەسقا باين زەھىدايىدا ئەقان سەلۇخەتەن پىشوقى ددەتە ديارەن، شىزىن خۇ دەكەت، رۇزىن خۇ دەرەت، شەھەدەدەت، زەكەت ددەت، ئەنە سەرسەرىيە، نە ئارقە فەخۇرە و نە قۇمارچە، ئەفە ھەمى ەك بەنەما و پەرسەپەن باشى يىن ھەر كەسەكى دناف ئاينى مەسەلەن دەھىتە زانەن.

"پۆرنى قورئان ئ سەكى فەكر. ئ كالوخەكى ئىنا دەر. ئاف ب چەن وئ دا كر. ئەو ئاف د سەرواجاف و دەستەن كۆرگۆ ھەس، ب لىشەن وى دا كر (مەن نە ھىلە كۆرگۆ.. بلا بو خاترا خۇدى و ئى قورئاننى پىت مەن نە ھىلە". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 161).

"پارچەكە دىزا ئىسى ئاف باقەكەن خۇ كىشە دەر. داف و دەرەزىك و مەقسە ئىنان. ھەمى پارچەن كەننى ب كۆرگۆ كرنە و بەرەفە كرن. تىرەكەكى پىچىك پىچىكر. قەلەكەنى سەپانە ھەلەپە ب چەقونى كەرە ئەقەلەك و ھەشەندە تىركى دا. كەن پىچا و دانا بەر سەرنى كۆرگۆ. تىركى سەپەن دانا سەر. ئەو پەروەن زىدەكرى، كۆ تىزا دوو كەننى دى دەر، مەپىچا و دانا ب رەخ فە، مەقسە دانا سەر و داف دەرەزىك ژى ھىلانە ل سەر". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 162).

"د سەرشوئە فە، ل سەر دەپەكى مەزەن، كۆرگۆ ب ئافا شارى ھاتە شوشەن و كەن كرن. جارەكە دى كرنە د ئاف بەرەلەكەن دا فە و ز فرەند د مەزەن فە ل نەك پۆرنى دا خاترا خۇ ئى ب خۇازەت". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 163).

"پۆرنى كر كۆ خۇ تىوومەكەت و ماچا دووماھى ب سەر لەشەن وى دا بەردەت، لى مەلەي ئەھىلا و كۆت (كۆنەمە.. دى دەستەپەن وى ئىخى). پۆرنى خۇ دا پاش و كۆت (دىن باشە مەلا.. بلا ئەف كەسەرە ژى ل سەر ھەمى كەسەرنى مەن بىن دى پىت). ەك خاتەر خۇاستەن، دوو جار تەرم راکرن و دانانە فە و جارا سىپەن راکر و ئ مال دەمەتەست". (قۇچان، ئۆندەرنى بەرنى، 163).

"سهری خو بلند کر و گوئی انا لله و انا اليه راجعون.. بمههشتی بی ههی خویشکا منا عزیز)". (قوچان، ژیندهری بهری، 164).

مرن، سەرئەخمامكە ھەمى مەرفۇ دى گەھنى و بىنن، چ زىندىيەك ژ مەرفى قۇرتال نايىت ب تايىت مەرفۇ ژى. ھەر بوونەكى مەرنەك ل دوپىدا ھەبە. ھەمى ئايىنان رىكارىن مەرن و فەشارتى بىن دايە دياركەن. پەشتى مەرفى كا چارەشەسى مەرفۇ چىبە و دى كىشەچىت. ھەر ئايىنەكى ل دوپى پىروپاۋەر و ئەقىدىە خۇ بەرسفا ئەفان پەرسىيان ئامادەكرىبە و دايە. ئىسلام ژى ۈك ئايىنەكى ئەسلىنى فى دىرىن، رىسالىن ل دەمى مەرفى و چاۋاننىيا ئامادەكرنا لەشنى مەرى و چاۋاننىيا فەشارتى روھن و ئاشكرآكرىنە. بەرى مەرن گۇرگۇبى، پۇرى قۇرتان دا بەر سەرى ۈى و ئايەت بىشە دىواندن. پەشتى مەرى، كەن ئامادەكر. ئەۋ ژى پاتەكى سىبىلە لەشنى مەرى پەي دەيتتە داپۇشەن، تىرك و ساينە ھەلەكى ۈ بۇ شوشنا مەرى ئامادەكرن. كوندى ئامادەبوون و گۇرگۇبى مەرى بىرە سەرشۇڧى و ل سەر دەپەكى دانان و ب ئافا گەرم ھەمى لەشنى ۈى شويشتەن. كىنە دېرەمالەكېدا و ئىنئەفە تا كۇ پۇرى خابرا خۇ ژى ب خوازىت، پۇرى ھەۋلەدا ئەننىيا ۈى ماچى كەت، لى مەلايى دەرفەتە ئەدا گۇت دى دەستغىزىزا ۈى كەفەيت. دانان و راكرن تەرمى و لافاكرن بۇ مەرى ھەر ژ ئەۋان رىكارانە. بىرنا تەرمى بۇ سەر گۇرستانى تا بېتتە فەشارتن، فاتحە خۈاندن و تەلقىن و گۇتتا دەستەۋازا ئا ئالە و انا لىبە راجعون، ئەف ئەركە زۆرىيە جارن تەنبا زەلام پەي رادىن. ئەفە ھەمى ۈك زانىنن و رىكارىن فەشارتا مەريان و دروستكرنا گۇران دەيتتە نياسىن. ژ ئەفا بورى ھەمىي دياردېت كا چاۋان مۇسلمان مەرىن خۇ فەدشەرىن، ئەفەۋى ۈك ئەركەكى زانبا ئايىنى دىناف رۇمانېدا دەيتتە ل قەلەمدان.

2.3. نایدلوژیا و سیاست دناڤ عشق و ئەوین ژمژمی بووین، ب نمونه:

ئایدیولوژیا و سیاست، وەك دید و هەز، دناڤ ژانرین ئەدەبیدا ب شێوەیەكی بەرجاڤ دەھێنە دیت، ب تایبەت دناڤ رۆمانیدا؛ چونكە رۆمان وەك ھەلقولەو و دەرکەشتییا ھەفرکیا ناخی جفاك و مەروڤانە، ھەروەھا سیاست ژێ پەيوەندیەكە دینامیکی ل گەل بزاڤا لقین و پێشكەفتنا جفاكاندا ھەبە. ب واتایەكە دی، ئەستەم و زەحمەتە رۆمان وەك ژانرەكی ئەدەبی ژ جفاكی ھەیتە دابران، ھەروەسا سیاست و ئایدیولوژیا ژێ، لەوما پەيوەندیەكە ھەز و موكم دناڤەرا ھەروەكەندا ھەبە.

ئەف رۇمانا مە ب نمۇنە زى وەرگرتى، يا پەر و مشتە ژ بیروا وەرین سیاسى، هەبوونا ریکخراو و پارتین جوداجودا، شۆرەش و سەرهلانین کوردان، شەر و جەنگین دەقەرئ و جیپانی. ئەقە زى وەك ئالاقەکی سىسیسپولۇژیا زانینی دناف رۇماندا ھاتیبە بەرجەستەکر و ب ریکا وئ زانیاری دەھتە دان.

"نمفه ساله که و مروفین ل سمر روځي ناځي ب تفلهځي څه پښ بهرپوښه ټيک، هملی وی و باڼی وی پښ بشیت پښ دی ب کوږیت.. ساله که و ل سمر ناځي شهره، ل بهر ټمسانان شهره، د درمیان دا شهره. دولت یا دولت د شکیت، عمر دی دگرت، چاره کا دی د شکیت و وی عمر دی دگل هندکښ دی بهر ددیت. ب ملیونان مروف د هاته کوشتن، پرندار کرن، دیل کرن و پوړی حیثیت د ما (ملیون.. نئری ملیون، نمفه چ هژمارا ندادار اشیا که شمر یته؟". (قزچان، ژندمری بهرئ، 51).

ل پښتړ ژى مه روڼ کړو، روودانين ته څي رومانل ل سهرده مي جهنگي جيهاني دووڼي هاتينه روودان. جه ژى ب بهر فرهي دهه را باړن بوويه. نهغه ساله که جهنگي جيهاني ڼ دووڼي رووداى، ب مليونان مروث بوويه قورباينين ته څي جهنگي، مالويزاني و کوشتي يا بهر دهوامه، همي زليزين جيهاني يڼ بهر بوويه نيک و ب ناڅيککتهين، ديسان ڼ باجي ددهت خهک و گهلين ڼ دسته لات و ڼ هنر و بهانه کارن. څه ريزا ته څي جهنگي ل سهر همي جيهاني هيه، باندور و کارتيکه نه خراب دهه مي باورين ژياندا کړينه.

"رس سمر میر بوو، برس یا بهر په لاف بوو، مشه ختوبو یا ډې دوماهی بوو، ژ خو څو کونکو تېکان سدرې ټیک و دوو د کراند (چ نه مایه دئ ترک و ټله مان ب سمر مېدا گرن. ټف چار ټمگر پلېه ختک و ډ وژدانه ک هېیت همما هر ټمن. ټله مانان جېی.. مانه ټم ژى هر مروزف؟. وان ټله مانان باسخى د کره د فرنان دا و روپڼ وانا دکره ساپین. ټو ترک کافرن.. کافر، شمر تافى سر رښن تافر دکمر دا بزبان ټموى د زکى دا ډې ټبره بان ژى مې، رکېن ژنان د کله لښن.. ټمرى بابو نېفکا دنياډې د دهستى ترکان دا بوو، ل جهنگا جهانيان ټيکي ژئ هاتېوو ستاننن.. ما هوين د پلڼ دئ هوسا دمه ستدا هيلای مين؟.. دئ هڼ و ناخا خو فه گړن." (قوچان، ژېدمړى بهرئ، 53).

ب فەنگېرنا ئەفان جۈزىن دياۋلوگان ل سەر دەقى كارەكتەران، كۈمەك پىزانىنىن مەغرىفە و ئەيسىقۇلۇۋى دگەنە وەرگىرى ب رىكا گرېندانى دناقبەر رۈودان و دياۋلوگېدا. پەيۋەندىيا تورك و ئەلمانان ب شىۋىيەكى توركان خەۋن ب ويلايەتا مويىسل دىتىن، ئەلمان ۋى وەك ھىزەك سەرەكى يا جېھانى ۋىۋ داگېركنا زۆرەيا ئەدرى جواگرى. كۈمكۈزىيا ئەلمانان ل دۋى جۋىهان و ھولوگۈست و ئەۋ كارەساتىن دى پېن ل دويىف خۇ ھىلاين. ترسا خەلەكى ژ ھىزىشەن داگېركەر و تەۋبونا ھىزا ل بەرامبەر ئەۋا دەنتە كرن و سور ب سور دزانين ئەۋ ۋى دى بىنە قۇربانى.

گه‌لەك بەری هاتنا پێشوفی ژێ، شانه و هزر و بیرێن حزیێن کوردی وه‌کو ئاگرێ ل پێشی سه‌رێن خه‌لکی فه‌دگرتن. رۆژنامه ب نه‌پێنی د هاتن و کونده به‌ر کونده ده‌هاته خواندن. وان حزبا جه‌گه‌ک د گه‌ل نه‌ خوێنده‌وارێ راگه‌هاند به‌و، ل مالان خه‌لک هێ دکره‌ خواندن و نه‌سه‌نا کوردی ب لاتینی.

هزر و بیرین شوره‌شا به‌لشفی و به‌ایین وان و شایین کومونستان د بن گملگه‌لی فه د خومین." (قوچان، ژندمری بهری، 67).

ل ناهه‌پاستا سالیڤ سیهان ژ سه‌دی بیستی، به‌ری جه‌نگی جیهانی ین دووینی، کومه‌کا شانه و ریکخستین کوردی هاتبوونه دوستکرن ب تایهت پارت‌کا وه‌کی (هیوا)، هه‌رديسان هه‌بوونا هنده‌ک ریکخستین دی یڤن سیاسی ل باکوری کوردستان و تورکین. سه‌ره‌گفتا شو‌رمشا (17)ی ئۆکۆبه‌ری ل سو‌قینتی و گه‌هشتنا ئەفان هزران بۆ کوردستانی، ئیدی ئەف لقینه خۆرت‌تر بوون، لئێ ئالگاری هه‌بوون، وه‌ک نه‌خوینده‌واری، جفاکین عه‌شائری، به‌یزیا هه‌ردوو ده‌سته‌په‌ل‌تاین ئایینی (شیخ) و کومه‌له‌یه‌تی (ناغا)، ریک‌گبوون ل زوویا به‌ره‌په‌له‌ی‌بوونا ئەفان هزرین کومه‌ن‌یستی. لئێ هه‌ر چاوان بیت هزرین ئایینی، کومه‌ن‌یستی و نه‌ته‌واه‌یه‌تی ل بامه‌رڤی کوردستانی ده‌گه‌شه‌که‌یتیدا بوون، هه‌ر وه‌ک چاوان روودان، کاره‌که‌مر، دیا‌لوک و هه‌رف‌کین ئەف رۆمانی ده‌ده‌ دیار‌کرن.

”گوئن: نهه ترکه بی ژ له شکر یا شهرئ قوهرسی رمفی، چ جارار نه شیت ب فه که ریته ناف که سو کارین خو فه.

گوتن: ده ستيكيسې ئيرسانه ژ ته بليس و مه هابادى پي هاتى ريخوشى بۆ ئيرسان بكت دا بئين و ده وهري فگرن.

گوئن - نمرمہ نہ وی نہ سننہت کرہ، پی ژ بہر قنبر یا ترکان رہی ول بامہرنی یا خو بہر زہ کری.

کوتن-فرهنگه.. د قوبرس را پټ هاتیه ناف ترکان ژ بو ده سټکیسی، ل ویری پټن ب سمر ههلبوین، ب ره فاخو را نه گه هشتیه، ل بامهرنی یا خو ئاسنی کری. " (قوچان، ژیندمری بهری، 70).

ب رىكا ئەقان دىالۇك و گوتىكۆكان دەريارەى بيشوقى كارەكتەر، چەندىن زانيارىن وەك، جەگ و ھىرشىن توركىن كەماليست و قوبرسىيىن يۇنانى دكرە سەرىك، ھىرشىن روسان و يۇنانىن بۇ سەر دەقەرى، كۆمكوزىيىن توركان ل بەرامبەر ئەرمانان ئەنجەمداين و فەرمانا ئەرمەنان، ھەولەن مەزىن بريتانى و فەرنەسپيان رۇو داگىركنا رۇمژەلانا نافىن ... ھتد، ئاشكرا دىن. ئەقە رۇ وەك بىنەمايەكى سەرەكى فى سىياسەت وەك بىناقى سىسپۇلۇرپا زاننى دىئاڧ رۇماندا دھىتە زانىن.

“ل دوماهیا سالیڼ حەفتیان ژ چەرخێ بیستی، دەمی رژنا بەحسیان دیوگرافیا کوردستانی دگوهارت، گوند وێران دکرڼ و خەلکێ وانا گوێ دکرڼه د کومه‌لگه‌هێن ب خورقێ دا” (قوچان، ژێدمیری به‌ری، 77).

د سالين ههفتياندا ژ چهرځي يېستې، دېسته لانه کا هره يې يا شوقينې ب ناه به عسې، گه هېسته دېسته لاتي، چهندين بزاښين څرکړ و ژناڅرنا نه عه ربان په يره وکر، د هغه هاتنه داگيرکړن، دېوگرافيا گوهارت، گوند ويرانکړن و کومه لکه هېن زوره ملي دروستکړن، چانن نه هېلا و خه لک فدي مووچه ي و ته مېه لي کړن.

"ئەبىي ماركس پىن راست نەبوو، دەمى د گۆتى.. ژىر خانەيا جفاكى سەر خانەيا ۋى درست دكەت.. ئابور و پەيۋەندىن ئابورى رەشت، تىتالان و ھايان چىدكەن؟" (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 95). (ماركس)، ۋەك بىرمەند و فەيلەسوفەك دىۋارى ئابورى و چىتاتىيا جفاكىدا، كۆمەك ھىز و بۇچۇران ھەبوو. ئەف ھىزىن ئەۋى بوۋنە بناغە ژۇ سەرھەلدا شۆرەشا ئۆكتۇبەرى و چىبونا ئىكەتتيا سۆقىتى و بەرەلەفۇونا ئايدىۋولۇتيا ماركسىزىم ل سەرتاسەرى جىپان. ژ بەھارتىن بۇچۇران، ژىرخانا ھەر جفاكەكى، سەرخانە ئەۋى دروست دكەت، واتە ئەگەر ژىرخانە ئايىنى بوو، دەستەلەت ئەۋان دى ئايىنى بىت. ئەگەر ژىرخان داپونەرىت و ەشەرتەگەرپاى بىت، دەستەلەت دى (ئاغا) و (بەك) بىن. ھەر دىسان پارە و ئابورەكى بېز، پەيۋەندىن بېز و دەستەلەت و خۇپاراستىنى دروست دكەت. لەۋر ل دەمى بامەنپەكى سادە ب ناقى (بىرۋى ژاين كۆرەك ژ كۆرپىن شىخى بامەنپى يىنى سىچ دەيتە قوتان، كەس نەبوو بەرەفانې ژ بىرۋى بىكەت ل بەرامبەر كۆرى شىخى.

"ئىدى جوداھى د ھاتە كرن دناقبەرا مالا شىخى و خەلەكى دى دا." (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 96).

بېزىۋونا دەستەلەت سىياسى، ئايىنى و ئابورى يا ھەر بىنەمال و تەخەكى، ئىدى جوداھى دكەتتە دناقبەرا ئەۋان و خەلەكى بىن دەستەلەت و ھەژدارا. ھەروھە زۆرۋونا ئەندامىن ب دەستەلەت بىن ھەر بىنەمالەيەكى، ئىدى دوۋبەرەكى و ھەقەكى ژى دناقبەرا ئەۋاندا دروست دىت.

"ژ فان ئەگەرىن مە گۆتىن و گەلەك ئەگەرىن دى بىن باھەق ۋەك كەشەبۇونا ھىزا نەتەۋىي ل سەرتاسەرى جىپان، درىستونا دمولەتىن نوى بىن نەتەۋىي، ئارپانا ھىستا نەتەۋىيا كۆردى، بەلاف بوون و مەكۇبۇونا ھىزا سەرىپە ل عىراق و پىكولا وان ژ بۇ بوھاندا كوردان د مانجەلا سەربان دا. ب ھىزەكتا ھىزا كۆمىنىست.

چوار رەۋىت ل بامەنپى ئاشكرا بوون، تېكەلى و سەردەمىيا وان د كەل ھەف بەرەف ئىك فەقەتتياق د چو. ھىيا سترائىن وان ژى ۋەك ئىك نەمايوون، ئىك جودا بىوون" (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 97).

ل ئەۋى سەردەمى روۋدانىن ئەف رۇمانى تىدا روۋداين، بامەنپى ۋەك مەلەندەكى ئايىنى و خۇندەۋارى بىن كۆردى، ل سەر چوار ئارپاستە و رەۋىتىن سىياسىدا پارفەبوو بوو. رەۋىتى ئايىنى ب نۆتەرانتيا شىخى و تاگرىن ۋى. دوو رەۋىتى كۆمىنىست و ھىز و ئايدىۋولۇتيا ماركسىزىم. رەۋىتى كۆردايتى و نەتەۋىيەت بىن نۆتەرانتيا رىكخست و پارتىن نەتەۋىي بىن كۆردى. رەۋىتى چوارى ژى، ئەۋ بوو خەلەكى سادە و نۆرمان بوون و پەيۋەندى و تېكەل ل كەل ھەمى رەۋىتىن دى ھەبوون.

"قادرى سەعدوۋى كادىرەكى كۆمىنىستان بوو. د بىلەن ۋى ل موسكۋى خاۋند بوو. ھەمى پەرتۇكىن لىيىنى، بىلاق بىنە مالى يا ئەكەلى ۋەمى پەرتۇكىن ماركى خاۋند بوون، پەرتۇكا ۋى (راست مال) ب ھەمى بەرگان فە كەلەك جارەن خەم و جارى كۆيوو. ئەف قادىرە ھەمى ھەپان ژ نامىدېن د ھاتە بامەنپى و كۆمىۋون دكەل كۆمىنىستىن بامەنپى دىك". (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 114).

رەۋىتى شىخى، زىدەت مۆۋىلى كارۋارپىن ئايىنى و دىندارى بوو. رەۋىتى كۆمىنىست ب رىكا ھەندەك كادىرە ۋەك (قادىرى سەعدوۋى ئامىدى) رىكخست و بەلافوۋك و رۇۋنامە دىنەن و كۆر و سىمىار بۇ خەلەكى سازدەن. رەۋىتى كۆردايتى و نەتەۋىيەق ب رىكا دروستىكە كەپان و خۇ رىكخستى و كۆمىۋونان و مەشقرى بوون.

"بىراق كەپۇكىن كورد، رىكخستەن وان، ئەندامىن وان، رۇز ب رۇز پەر بەرەفرە و تىر د بوو، بىو بىكەھەكى ھىزى د بامەنپى دا. ئىدى مەزىن و رەسپان ژى قەستە وان دىك. ب سەردەن د چوۋەنە نىك وان، دانۇستەن د كەل د كىن". (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 127).

"ل ئىقارە سى شەمىن، رەۋىتى خولام ل كۆلان د كەرىا (بۇ خاترا خۇدى.. بىزىتە خورتىن خۇ كەپۇكان بەردەن، خۇ بۇلەكەن. كۆمەق خۇ ژ بەغدا، فەرمانا دى ئەفان كەپۇكان نەھىلن.. دى كەپۇكا شەۋىتىن، ھەر كەسەكى ل وان دران و تېكەل دكەل ھەمى دى كىن و زىندان كەن.. بىزىتە خورتىن خۇ بلا چ ئاگرەكى ژ ملىن مە نەھىت ھەلەكەن). شىخى ل تەكپان، ل پاش شىۋى كۆتۈر شىۋىكران (ئەف ھە ژ كەلەكى مە مەزىن ترە، فەرمانا شاھى يە ئەفان كەپۇكان ب ھەرىن. ئەف چەندە نە ۋەك ۋى ئىكى يە، كۆ ژىرەقادىكى، خۇيىن لىكەتەكى، يان ئىكى ژ كۆپى رەقنى ب خۇدان بىكىن، ئەف شەرى دكەل دمولەق يە و مە بىن چىنەت". (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 128).

ل دەمى بېزەكتە ھىزا نەتەۋىيەتتيا كۆردى ب تايەت ل پىشى جەنكى جىپان بىن دوۋى، دروستىۋونا رىكخست و پارتىن سىياسى، ھەبوونا ئايدىۋولۇتيا بىن جودا ل كۆردىستانى. ئىدى دەستەلەتتار بىن مەلەكى ل بەغدا ھەست ب مەترىسەك مەزىن دىك، لەۋر پىرا ژاۋىقارنا ئەفان رىكخستەن دەرەك ب ھىزا لەشكەرى پەلامارى دەفەرىن كۆردىستاندا، ئىك ژ ئەۋان دەفەران بامەنپى بوو. ھەلەتە ۋەك يا رەھن بوو كۆ شىخى بامەنپى ژى پەيۋەندىن بېز ل كەل شاھى بەغداي ھەبوو، ھەمى ھەۋلەدان كۆ جەنگ و شەپ روۋەندەن و ئاگر ھەلەتەيت، لەۋر داخاۋ دىك خەلەك و كەنج دەست ژ چەكى بەردەن و فەكەنە مالىن خۇ. ئەف ھەلۋىستى شىخى ژى ژ ئەنجامى دوو ئەگەران بوۋى، يا ئىكى ۋەك مۇۋەك دىندار تەنبا دىفيا مۆۋىلى كارىن ئايىنى و تەكپا بىت، دوو پاراستىا بەرۋەندىن خۇ بىن تايەت ل كەل شاھى عىراق.

(مەلا مستەفا)، ۋەك دىارتىن سەركەرى بىراق كۆردى ل چەرخى بىستى، ل دەستىپىكا سالىن چلان، ۋەك روۋدانىن رۇمانى قەدگىر، سەردەن بامەنپى دكەت و ل كەل شىخى ھەقەتەكى دكەت و دانۇستەنەك كۆر و درىژ دناقبەرا ئەۋاندا دەيتە كىن، بۇ ئۆۋنە:

"مەلا مستەفا بىن ژ بارزان ھاتىە بامەنپى. بىن د كەل شىخى كۆم بوۋى. ب درىژى بىن ل سەر رەۋىشا دوۋزا كوردان ئاخىن. مەلا مستەفاى داخاۋا ھارىكارى و پىشتەقانى بۇ شۆرەشا كۆردى يا ژ شىخى كرى. ل بامەنپى پىشۋازى و مەھقانكەرا مەلا مستەفاى د كەم بوۋنە، لى بەرسەف د سار و دلىش بوون". (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 133).

د دىالۇكەكىدا، مەلا مستەفا دىزىتە شىخى:

"ئومەر ھاتە كۆشتەن. ئوسمان ھاتە كۆشتەن. ئەۋىن خۇدى مەكەشەق داپ ب دەستىن ھەقەلەن خۇ ھاتە كۆشتەن. ئايتشە ھاتە شەرى ەلى. دەق شىرىن ئومەۋان ژ خۇينا بىلمانان زەنا نە د بوو. ئوسمان كۆشتەن. ئوسمان ئەۋىن كۆشتەن ئەۋىن ئەۋىن مۇۋ. بىراق كۆشتەن. كۆرى داپاب سوتن. ژ خۇ ئوسمانان، بىزە و شەرم نەكە، ژ ھەمىا كىباخت بوون.. كۆتىن ۋەك كىاران نىن". (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 135).

"ل پىشىن ل بەر بۇ كۆردىستانى كەمە دمولەت، لى پىشى دىنەن كازى د ئاف ئاخا مەدا، كۆرستان كەنە چوار پارچە و بەرەكەكى لىكەكە، كۆ شەم و شىق لىن ب دوماھى نەھىن، دا خىر و پىرا كازى بۇ وان پىچىت و ۋوجا مەلەق قە نەيت، ئەۋا د كەيتە دەستى دا ژى، ل ئاگرى شەرى ب مەزىن ۋە ھەر ب رەنگەكى ژ رەنگان ل بىن دەستى وان بىن". (قۇچان، ژىدەمى بەرى، 136).

ئەف دىالۇك و دانۇستەن دناقبەرا سەركەرى نەتەۋىي بىن شۆرەشى و شىخى ئايىنى بىن دەفەرى، چەندىن زانبارى و پەيامان ددەنە دىارەن. داخاۋا ھارىكارى و پىشتەقانى بۇ شۆرەشا كۆردى، دىارەن رەۋىۋى مە كوردان ل كەل سەرب و نەتەۋىيە دى بىن كۆردىستان دىگىرىكى، ب چ رىك مافىن مە نادەنە مە؛ چۈنەكە دىمارگى و مېشك گىرى و خۇيى مېزىن ۋەك كۆشتەن خەلەقنى راشدى بىن ئىسلامى دەستى ئىكودو. چاۋان دوۋبەرەكى دناقبەرا (شىعە) و (سۈنە) ئاندا دروست بوو ل سەردەمى (ئائىشا) و (ئەلى) دا. ھەروھە دىۋكا دروستىۋونا ئەمەۋىان و چاۋانبا كۆشتەن ئوسمانى. روۋدانىن دلتەزىن بىن دروستىۋونا ئوسمانى ئەۋىن كۆمەلگۈزىن دەرەق خەلەكى دىدا ئەنجامداين. ئوسمانىن تۈرك چ نەما و دەرەق مافىن كوردان نەكىن، ژ كۆشتەن، فەران، مەلۇزىكرەن و ئالەكەن. ھەتا نە ۋى چ ژۇ كوردان نەھاتىە كىن. ھىزىن جىپان ژى ل بەرامبەر ئەقچەندى بىن دىكە مەيە و ئەۋان ژى چ نەكىيە. ل دەستىپىكى و دەھىپاننىن ئىشەۋەتتيا ئامامە ب مافىن كوردان دىك، لى ئەۋان ژى پىشى دەرەقەنە كازى، بەرۋەندىن خۇ دىارتىن و پىشت ل مە كوردان كىيە، لەۋر ئاگە رىك ژۇ مانا مە، ئىككىرتىن، خۇلىكەن و رىكخستەن، شۆرەشەكى بەرپاكەين و مافىن خۇ بىستىن؛ چۈنەكە ماف دەيتە ستاندىن و ناھىيە دان.

"شىخى مېژويا شۆرمىن كوردى باش خاوند بوو، كو روخانا وانا ژ نافدا بوويه، ژ خيانەتكارىن بوويه، هەيا موى ژى ل ئەزمانى كاوپس ئاغى هاتبوون، هەندى د كره گازی، كورد د خاتىن" (قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 137).

شىخ نەق رۆڭ بوو پىشتەقانىيا شۆرەشا نەتەموى بكت. ژەر ئەو رابەرەيتيا رەققى ئايىنى دكتە و تەكپە و مورىدىن هەين و تەنە دقپت مژوئىل كاروبارىن ئايىنى بىت. ژلايەكى دپە، شەهرەزادى مېژوويا شۆرمىن كوردى بوو، كو خۆفرووش و خاتىن زۆرتەن ژ قوربايدەر و دلسۆزان.

"سەمەيد برا پىچەكى ل سەر خۆ بە، خۆ نەكۆزە... خۆ دىن نەكە. تو نا پىچە من مللەتەكى ئىدەنگىن وى ژ خاتىن و جاشان پترىن، خاتىن و جاش ژ شۆرمەنگىزان پترىن دىن چاوا ب سەركەفەت د شەرى د گەل دوو دەولەتان دا". (قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 151).

سەرئەنجام، شۆرەشى سەرەلدا. لى هەر زوى ژ ئەنجامى هەندەك فاكىەر و سەدەمىن نافخۆى و دەرەكى هاتە ژناڤەرن. "ئى گومان رولى رىكخستنا هەيا پى مەزن و بەرچاف بوويه د راگەهاندن و كۆمكرنا شەرقانان دا ژى بو پىشتەكرىا شۆرمەنى.

ئەفە ئىنگىزان فرۆگىن خۆ ژ حەبەننى فەگەزەتە مېسل و كەركىكى. هەر ب خۆ فەگەزەتە فرۆگان كەفەكا كۆرە، نىشانە كو دىن ئىشتەكى مەزنى خراب قەمەيت". (قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 146).

"دەمى مەلە مستەفا ل ئافا ئاراس دەرياز بووى، ئىك كەسى بامەرنى ب تىن (جەمەل تەمەققى) د گەلما مابوو". (قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 147).

"جاشىن سورچيان و زاريا ب سەر پىرسى كەتن و بارزانى ئەو در بەردا. ل هەندەى هەيشا دەها سالا هزار و نە سەد و چل و پىنجى بوو يان ژى ل پىست دەه بوو، هەكو سەنەمىن هەمىان سەر ئىشىف بووين. دەنگوئاسىن كۆرەك شىكىن كەهشتەن، كو شۆرمەش شەكەست و مەلە مستەفا ب هەفالىن خۆ فە دەريازى ئىرانى بوو". (قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 149).

هەيزا كىيا شۆرەشى، خاتىن و جاش و خۆفرووش، نەبەرەفەيكە باش، نەبوونا ئىككەرتى، هەيزا ئىنگىزان بوونە ئەگەرىن ژناڤەرن شۆرەشى. ل دەمى مەلە مستەفا ژ مەبادىن بەرەف سۆفەتتى فە چووى، تەنە ئىك زەلامى بامەرنى ژ ئەوان هزاران زەلامان ل گەل بوو.

"رەققى تىتالى پى رۆڭ بوو، كو چارا ئىكەنە تىن قورئان و شەرىعەن و چ تىشتى دى نە. كۆمۆنستان دگۆت (ئەفە فاشى و نازى شەكەن و شەكەستن دوماهيا وانە، د دويف دا دىن شۆرەشا پەرولوتارىا هەمى جەيانى فەگەيت، دى دىمۆكراسىيا مللەق ب سەر كەفەت ... لى رەققى كۆرەپەرەم وەكو هەر دووین دى نە دگۆت. ئەو هوسا د پەيشىن شەكەستن رىكا سەركەتتى يە. د قىا ئەم خۆ و رەموشا خۆ ب فەخوئەين. خالىن هەيزى و لاوازي ئىك فاقەين. رىكخستنا خۆ نوژەن بكتەن". (قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 152).

ئەف هەمى زانبارىن سىسسىلۆژيا زاننىن دناڤ رۆمانىدا، چ وەك سىياسەت يان ژى وەك دىرۆك و مېژوو رۆلەكى سەرەكى دناڤاكرن و ب رىقەچوونان روودانان و هەرەوسا پىدانان زانباريان ژىو وەرگى و زەنگىنكرنا باگراوەندى تىهزرىن و مەعرىفە. هەرەوها وەرگەر كۆمەكا زانباريان كو پىشتەر نە دزانى وەردگەيت و ئەفە ژى دلەم و مەزاندنا سىسسىلۆژيا زاننىن دناڤ رۆمانىدا بەرجەستە دكتە.

"ملا د. ئەمەدى و يا تەملوئىن سەرخانى، كو كەفە كۆمۆنستى بامەرنى بوويه، ل بەغدا هەشەمىن ئىك بوون. ژ بەر ئىزىك بوونا هەز وپەرن وان د ناڤەرا وا دا يا خۆش بوو، ب سەر ئىكەد د چوون. دىسا ل وى دەمى عەرەبى ل سەر حكى بوون و كا چاوا كۆرد د هاتە كرتن و ئىشانەن، هەر ئەو د گەل كۆمۆنستان ژى د هاتە كرتن. ل جادان خۆنىشانەن د هاتە كرتن و درىشمى (سەلم سەلم كوردستان) ئانكو (ئاشى ئاشى كوردستان) د هاتە راكرن". (قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 171).

"ئەو ئەفەسەرەكى مەزنى هەوالگىريا سۆفەتتى بوو. ژ تەملىسەن هاتبوو هەنرىن بۆ دەفەرا ئامىدىن. رۆزەلاقى تىركا و ئەفرازى عىراقى ب هەيشا وى فەبوون، كو بامەرنى باشتەن شوين بۆ لى پەيتە پاراستن، ژ ئەكەرا هەبوونا شىخى، مەزەنەكى جەلمەركى هاتبوو بەرتىلكرن و نامەيەك بۆ شىخى ئىشى بوو، كو ئەفە مەزەنەكى مە پى ئىزىكە، خوينا لى كەفتى، ئەم هەيشا دكەين چافى خۆ ب دەق، چوونكو ب مەفە ناھەيت وى ب پارتەين و ژ بەر دوژمنان مە نافی وى پى گەھارى و پى كىە پىشوف دا چ كەس هەزا ژى ئەكەن".

(قۆچان، ژىنەمىر بەرى، 172).

پىشتى دەمەكى دىرژ ژ مرنا (گۆرگوى و پۆرى) و كۆچكرنا پىشوفى نەنپاس ژ بامەرنى، ب رىكا كەسەكى هەندەك زانبارى و پىزانىن ل سەر راستى و كەسايەتيا پىشوفى دياردين. پىشوف كارەبەستەكە مەزنى هەوالگىريا سۆفەتتى بوو، بۆ كارەكى هاتبوو ل بامەرنى پىرت و تۆرەكا هەوالگىرى دروست بكت. لى ژ ئەنجامى ئەو ئەشقا تۆش بوونى، كارەن ئەوى لاوازيبووون و سەرئەنجام چوونكە كەلەك زانبارى ل دەف هەبوون، ل سەر سەنووون ئەرمەنستانى ژلاپى هەمان دەزگافە دەيتە كۆشتن و تىرۆركن.

3.3. زمان، دناڤ عشق و ئەمىن ژمىر بووين، ب ئەوونە:

زمان و فەرەنگا زمانى، دناڤ رۆمانىدا ب هەردوو شىوازان هاتىبە بكارىنەن. شىوازى ئىككى زمان و پەيتىن سادە و جادەبى وەك ئالافەك ژىو تىكەهشتەنەك راستەوخۆ و بەز. شىوازى دووى پەيتىن كەفن و فۆلكۆرى و دەفەردارى و فەشارق ژىو جوانناسى و بەهەننى ئەدەبى پى بەرەمى. هەر دىسان زمانەكى كۆنچاى ل دويف ئاست و پىكەهەن كارەكەران هاتىبە بەرجەستەكەن، واتە شىوازى كەسانىن بىلد و ب بەها وەك (شىخى بامەرنى، مەلا مستەفا... هەند) پىن جودايە ژ زمانى حەمالەكى و جوتيار و مورىد و رەشەكەكى. هەرەوها فەرەنگا زمانى يا پەرە ژ ئەوان پەيتىن ل دويف سەردەم و ژىكەها رۆمانى دگۆنچى، واتە پەيتىن نەگۆنچاى و بىانى ژ ئەوى ژىكەها روودان تىدا هاتىبە روودان دكەين.

شەهرەزاديا ئىسكارى ئەفە رۆمانى دچىكرنا ئافاندا بۆ ئەوونە (زولفى، لەعلى، گۆرگوى، پۆرى، مومى، مەلا شەفىق، سوفى زكرى، عبدالكرىم دەوكىش، عبدالقادرى سۆر و سەيد عبدالله و عەبدۆن كۆند، پىشوف و عەبۇ، ئەمۆ و حادىن مېسل ... هەند) ب ئاشكرانى يا ديارە.

ژلايەكى دپە، فەگەزەن ب دوو ئاراستەيان هاتىبە كرتن، ئىك وەك سالووخان دوو وەك دىالۆك. سالووخان و وئەكرنا ژىكەهەن، كارەكەران، ئالافىن چاندن، ئافدان، كۆلان، هەيزان ... هەند. دەرمان و گىايىن كوردى، رىئورەمىن جفاكى و ئايىنى و سىياسى. چەك و ئاسنان، پىشە و كارەن جوداجودا. دىالۆك ژى وەك بىكەهەكى دووونى پى فەگەزەن، ب رىكا ئەوى تىرۆتەسەلىيا روودانان، رەهەندىن كارەكەران، جۆرىنەن هەفكەيان، بەرجەستەكە دەم و جەمان، شىوازى بىركن و تىهزرىنا كەسان هاتىبە ئاشكران. ب ئەفە چەندىن فەزا و پانايەيكە گشتى يا رۆمانى دروست بوويه.

ئەنجام

د ئەفە فەكۆلىنىدا، سەرئەنجام ئەفە خالىن ل خوارى ديار دىن:

1. سۆسسىلۆژيا زاننى، جەمسەرەكى كرتكى زەنگىنكرن و دەولەمەندكرنا ژانپىن ئەدەبى ب گشتى، رۆمانى ب تايەتتە. دكۆكا خۆ دا، هەلگرا پىزانىن و زانباريان جوداجودايە ژىو مەشتكرنا باگراوەندى تىهزرىنا وەرگى.

2. روماننا عەشق و ئەوین ژ مژى بووین، ب بەرەرەھى و بەرەرەھى مفا ژ ئەفی زانستى وەرگرتیە، کریمە ئالافەکی پیدانا ھەزارەیکە زۆر ژ زانیاریین سیاسى، ئایینی، زمانى، دیروکی، چینیایەتی، دابونەیت، ژن و ژنوخواری، گوند و باژیری، شۆرەش و بەھایین قوربانیدان و ھەروەھا خۆفرۆشی ژى ... ھتە.
3. کلتورى کوردی ئین رەسەن، ب لایەنن ئەرتى و نەرتى دگشت یواراندا ھاتینە مەزراندن و گەنجینەیکە مەزن و ب بەھایا مەرفى، زانیین و ئەستەمۆلۆژیایە.
4. ئەف رومانە، ب ریکا سۆسۆلۆژیایا زانیئا ئایینی، کۆمەکا ھەز و باوەریین ئایینی یین جوداجودا، لی زۆرتر یین ئیسلامى دناڤ رووداناندا کۆمکرینە، وەك ئاوتنەیا چینیایا جفاکى کوردایەتی یین ئیسلامى نیشان بەدەت.
5. چونکە نەتەوا کورد بگشتى، دەقەرە بەھدینان و بامەرنى ب تاییەتی، دگەلەك ئەمۆوین ناخۆش و کارەساتاندا دەربازبوو، ئەقجا ئایدیۆلۆژیایا و مژارین سیاسى، ب چری دناڤ خۆ دا کۆمەکرینە. وەك تۆمارەکا دیروکی دەھتە پێشچاڤ، کە ئەفە ب خۆ ژى، ئیک ژ دلیم و مەزراندنا سۆسۆلۆژیایا زانیین دناڤ رومانیدا.
6. ب ریکا سۆسۆلۆژیایا زانیین، ئەستەمۆلۆژیایا زمانى، گەنجینەیکە تى ژ پەیف، گۆنن، کار، ناف، دەرمان و ... ھتە، وەك زانیاریین نوى و سەردەم، پێشکیشى وەرگری ھاتینە کەرن.
7. سۆسۆلۆژیایا زانیین، وەك زانستەکی بەرەرەھ و کەنگ دناڤ رومانیدا، شیسکاری ب شەرەزایی شیاپیە وەك خودیک و ئاوتنەیا جیانیین، دید و پێشبینین خۆ نیشان بەدەت. کا تا چەند یین شەرەزاییە و بەھایین یزانیین ئەوى تا ج رادەنە. د تەرازیا داھتیناندا بەھایین چەندتە.

لیستا ژ ئەمران

پەرتووک:

ئیک: ب زمانى کوردی:

- (1) ئەسودە، نەوزاد ئەحمەد. (2015). فەرھەنگى زارووەکانى ئەدەب و زانستە مەوقایەتییەکان، چاپخانەى تاران، سلیانی.
- (2) ئامیدیان، فەخرەدین. (2013). فەرھەنگى شیکارى زارووەکانى کۆمەلناسى، چاپخانەى شەمى، سنە.
- (3) قوچان، محسن. (2023). عەشق و ئەوین ژ مژى بووین (رۆمان)، چاپا ئیکى، دەھوک.
- (4) مانى، سامال. (2018). سۆشیال پێستۆلۆجى، چاپخانەى (تاران)، سلیانی.
- (5) ھاشم، سالىح. (2019). دیارنى ئیستۆلۆژى لە فیکر و ژاندا، وەرگرتاى: شوان ئەحمەد، چاپخانەى (تاران)، سلیانی.
- (6) ھەیدەر، ھەمەوێند. (2019). فەرھەنگى کۆمەلناسى، ناوەندى سارا، سلیانی.
- (7) کەرىم، ئازاد عەبدولواھید. (2013). سۆسۆلۆژیایى ئەدەب، چاپى دووھم، چاپخانەى کارۆ، کەرکوک.

دوو: ب زمانى ەرەبى:

- (8) عبدالنور، جبور. (1984). المعجم الأدبى، الطبعة الثانية، دار العلم للملايين، بيروت، لبنان.
- (9) مصطفى، علي. (2017). المعرفة والرواية المعاصرة، الطبعة الأولى، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، الأردن.
- (10) أحمد، محمد علي. (2012). الرواية العربية في الجزائر وعلم الاجتماع المعرفى، الطبعة الثانية، دار العربية للنشر والتوزيع، بيروت، لبنان.
- (11) المهدي، سالم. (2007). أبحاث معاصرة في نظرية الرواية المعرفية في القرن العشرين، الطبعة الأولى، دار العلوم العربية للنشر، بيروت.
- (12) سرمد، إحسان. (2006). مدخل إلى الاستقولوجية الأدبية في النقد الروائى، ب.ط، جمهورية العربية السورية.
- (13) بركات، زين الدين. (2015). التراث المعرفى في الرواية العربية السعودية، الطبعة الثانية، دار المريخ، المملكة العربية السعودية.
- (14) زكريا، عبدالله. (2012). التنشئة السياسية في البلاد العربية وانعكاساتها في الأدب المعاصر، ب.ط، ب.ط، القاهرة، مصر.
- (15) المقدم، ذاکر. (2010). الرواية والمعرفة الاجتماعية في روايات إبراهيم عبدالله، الطبعة الأولى، مطبعة عمان، الأردن.
- (16) مصطفى، حسين. (2011). المصادر والمعرفة في التراث الأدبى العربى، الطبعة الأولى، دار الهنداوى، القاهرة، مصر.
- (17) عصام، محمد. (2003). في رحاب الأستقولوجيا الروائية، دار العربى، الجزائر.
- (18) عيسى، معتصم. (2013). الأدب والأستقولوجيا السردية، الطبعة الأولى، دار السلام، دمشق، سوريا.
- (19) البطاطى، حسام. (2022). ماهى فلسفة المعرفة ودورها في الرواية العربية، (ب.ط)، (ب.ط)، القاهرة، مصر.

سێ: ب زمانى فارسى:

- (20) تقوي، نعمت الله. (1362). مبانی جمعیت شناسى، کیهان، تبریز.
- (21) بهنام، جمشید. (1368). جمعیت شناسى عمومى، دانگاه تهران، تهران.

چوار: ب زمانى ئنگلیزى:

- (22) oxford university, Dictionary, November, Five edition, usa-press., 2013(Oxford,
- (23) Mouton, studies in sociolinguistics net herlands, Haliday, second edition, London. (1997),

نامین ئەكادىمى:

- (24) ئەمین، سیروان جەبار. (2011). مەعریفە و حەقیقەت لە نیوان فەلسەفە و عرفان لە شیعەکانى (مەحوى)دا. نامەى ماستەر (نەبەلاوکارو)، زانکوی سەلاحەدین، ھەولێر.